

ΕΒΔΟΜΗ ΕΤΗΣΙΑ ΔΙΑΛΕΞΗ ΠΡΟΣ ΤΙΜΗΝ ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΗΣΟΣ – Π. ΚΑΠΟΛΑ
Σαρρή 14, 10553 Αθήνα
τηλ./φαξ: 210 3250058
e-mail: info@nissos.gr
www.nissos.gr

Διεύθυνση εκδόσεων: Πόλα Καπόλα
Επιστημονική διεύθυνση: Γεράσιμος Κουζέλης

Το Ινστιτούτο Νίκος Πουланτζάς έχει θεσμοθετήσει, από το 2007, την *Ετήσια Διάλεξη προς τιμήν του Νίκου Πουλαντζά*, στην οποία διακεκριμένες προσωπικότητες από διάφορες χώρες αναπτύσσουν διάφορα θέματα του ενδιαφέροντός τους, που συνδέουν τη θεωρία με την, υπό την ευρεία έννοια, πολιτική πρακτική.

© Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς

Διόρθωση: Φωτεινή Λαγωνικού
Εκτύπωση: Κέντρο Γρήγορης Εκτύπωσης

ISBN 978-960-9535-98-4

Φρανκ Ντέπε

Αυταρχικός καπιταλισμός

Έβδομη Ετήσια Διάλεξη προς τιμήν
του Νίκου Πουλαντζά, 4 Δεκεμβρίου 2013

Μετάφραση:
Πόπη Αλεξοπούλου

nissos | Nicos Poulantzas Institute | transform! europe

ATHENS 2014

Ο Φρανκ Ντέπε είναι καθηγητής Πολιτικών Επιστημών στο Πανεπιστήμιο του Μάρμπουργκ.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Γεράσιμος Κουζέλης

Ο καθηγητής Φρανκ Ντέπε (Frank Deppe) ήταν και είναι ένας από τους σπουδαιότερους πολιτικούς επιστήμονες της Γερμανίας. Υπογράφει πολύ μεγάλο μέρος της θεωρητικής και ερευνητικής εργασίας που διαμόρφωσε τη μαρξιστική σκέψη στην τότε Δυτική Οποσπονδιακή Δημοκρατία και σε ό,τι σήμερα λογίζεται ως αριστερή πολιτική θεωρία. Ήταν και είναι η εμβληματική φυσιογνωμία αυτού που ονομάζεται «Σχολή του Μάρμπουργκ».

Ήταν και είναι θεωρητικός και αγωνιστής, δραστήριος από την έδρα κι από τα έδρανα, από το γραφείο αλλά κι από τις αίθουσες συσκέψεων – κρίνοντας αλλά και κάνοντας πολιτική.

Γεννημένος στη Φραγκφούρτη το 1941, σπούδασε, αρχικά στο εκεί πανεπιστήμιο και στη συνέχεια στο πανεπιστήμιο του Μάρμπουργκ, Κοινωνιολογία, Πολιτική Επιστήμη και Οικονομικά.

Να σημειώσω –σε μια προσωπική παρατήρηση– πως αυτό είναι ένα από τα τέσσερα πράγματα που έχουμε κοινά: σπουδάσαμε τα ίδια· πήγαμε στο Μάρμπουργκ για τον ίδιο λόγο, για να βρεθούμε σε ένα τμήμα που εκείνη την εποχή έφερε τη σφραγίδα του μεγάλου κοινωνιολόγου και αριστερού αγωνιστή Βόλφγκανγκ Άμπεντροτ (Wolfgang Abendroth), που, θυμίζω, ως μέλος γερμανικού λόχου τιμωρίας βρέθηκε στη Λήμνο, όπου όχι μόνο συνεργάστηκε

* Καθηγητής Φιλοσοφίας της Επιστήμης και Κοινωνιολογίας της Γνώσης.

με, αλλά και, αφού αυτομόλησε το 1944, κατατάχτηκε στον ΕΛΑΣ, για να συλληφθεί από τους Άγγλους και να σταλεί εξορία στην Αίγυπτο. Στον Άμπεντροτ κατέθεσε το 1968 ο Φρανκ Ντέπε τη διδακτορική του διατριβή για τον Μπλανκί και στο Μάρμπουργκ έλαβε και την υπηγεσία του το 1972.

Πήγε όμως το '64 στο Μάρμπουργκ για να σπουδάσει στον Χάιντς Μάους (Heinz Maus) –και δικό μου καθηγητή–, τον μαθητή και επιμελητή του έργου του Χορκκάιμερ, μια ιδιαίτερη προσωπικότητα της τότε στριμωγμένης «Κριτικής Θεωρίας». Στριμωγμένης γιατί εκείνη τη δεκαετία ο κυρίαρχος στο Μάρμπουργκ μαρξισμός δεν χωρούσε και πολλή κριτική, πολλά ανοίγματα στο ορισμένο κάπως απόλυτα από την DKP πλαίσιο ορθότητας. Κι αυτή είναι η τέταρτη σύμπτωση: εγώ άρχισα να σπουδάζω τη χρονιά και στο Ινστιτούτο που ο τριαντάχρονος Ντέπε μόλις είχε γίνει καθηγητής, δίνοντας έδαφος και ευκαιρίες σε μια πιο διαλεκτική, πιο δυτική εκδοχή του μαρξισμού, όπως τον ακολουθούσαμε τότε κάπως πεισματάρικα οι επηρεασμένοι από τον Πουλαντζά, τον ευρωκομμουνισμό και την ανανεωτική αριστερά νεότεροι. Από τους τότε καθηγητές μου, γνωστά ονόματα της ορθόδοξης κομμουνιστικής διανόησης εκείνης της εποχής, μέλη του συμβουλίου του περίφημου IMSF, του Ινστιτούτου Μαρξιστικών Μελετών και Ερευνών του Γερμανικού Κομμουνιστικού Κόμματος, φορέα αρκετά δογματικού για τον μαρξισμό που τότε και τώρα υποστηρίζω ή μάλλον ασκώ, ο Ντέπε, μαζί ίσως με τους Ντίτερ Μπόρις (Dieter Boris) και Γκέοργκ Φύλμπερτ (Georg Fülberth) και βεβαίως τον ίδιο τον Άμπεντροτ ήταν ένας από τους λίγους που δίδασκαν κοινωνική θεωρία από μια σκοπιά γόνιμης ενεργοποίησης και κριτικού ελέγχου των μαρξιστικών συλλήψεων και εννοιών.

Ακούγεται μικρής σημασίας αλλά δεν είναι καθόλου. Γιατί ήταν μια εποχή που στο προπύργιο αυτό αριστερής θεωρίας και πολιτικής δεν πέρανες εύκολα το μάθημα του –επίσης βοηθού του Άμπε-

ντροτ– Ράινχαρντ Κύνλ (Reinhardt Kühnl), αν κατά Πουλαντζά διέκρινες το φασισμό από τη δικτατορία ή αν στον περίφημο και κατά τα άλλα ανανεωτικό και γκραμισιανό μαρξιστή ιστορικό της φιλοσοφίας Χανς Χάιντς Χολτς (Hans Heinz Holz) πρότεινες ανάγνωση του Ρουσσώ κατά Αλτουσέρ. Το κλίμα επομένως που άρχισε να αναπτύσσεται από καθηγητές σαν τον Ντέπε και βέβαια με την ηθική στήριξη μιας αντιδογματικής, αλλά και αντικομφορμιστικής στάσης σαν εκείνη του Μάους, επέτρεψε στη μετα-68 γενιά του Μάρμπουργκ να παίξει ρόλο και εκτός του ορθόδοξου, σοβιετικής κοπής, κριτικού λόγου.

Για να περιοριστώ σε ό,τι μπορεί να είναι κάπως οικείο και στις δικές μας εδώ συζητήσεις, σε αυτό το κλίμα οφείλεται η ανάπτυξη άτυπων ομάδων έρευνας και συζήτησης από τις οποίες ξεκίνησε, για παράδειγμα, η κριτική ανάγνωση του γαλλικού και του ιταλικού μαρξισμού στη Γερμανία –θυμάμαι τον καθηγητή πλέον Άλεξ Ντεμίροβιτς (Alex Demirović) αλλά και τη θορυβώδη εκλογή σε θέση τακτικού καθηγητή του τότε διευθυντή του Ινστιτούτου Γκράμισι, που τελικά δεν έγινε δεκτή από τον υπουργό παιδείας της Έσσης–, ένας βασικός πυρήνας του «Προγράμματος Ταξική Ανάλυση» (Projekt Klassenanalyse), που έθρεψε το σήμερα ηγεμονικό εγχείρημα των εκδόσεων VSA (που βέβαια έδρευε στο Αμβούργο και το Βερολίνο), αλλά και οι θελλώδεις αντιπαραθέσεις σχετικά με τη συμβολή άλλων μεταδομιστικών προσεγγίσεων και ιδίως της φουκωικής θεωρίας, όπως τις υποστήριζε, για παράδειγμα, ο τότε συμφοιτητής μας Ούλριχ Ράουλφ (Ulrich Raulff) – αναγνωρισμένος πλέον μεταφραστής των Φουκώ, Καστέλ και Ντελέζ.

Στον Φρανκ Ντέπε και στην παρέα των νεαρότερων πρώην βοηθών του Άμπεντροτ οφείλεται, σε αυτό το θεωρητικό και πολιτικό πλαίσιο, η ανάπτυξη ενός ρεύματος που ναι μεν συνομιλεί με τη φραγκφουρτιανή «Κριτική Θεωρία», αλλά και πέραν όσων κληροδότησε ο Χορκχάιμερ (περισσότερο από τους άλλους της σχολής, το σημειώνει και ο Ντέπε αυτό), διατήρησε ακέραιο το μέλημα ταξικής ανάλυσης, το ενδιαφέρον για το δομικό πέραν του

ατομικού και για το αγωνιστικό-συγκρουσιακό στοιχείο της μαρξικής θεωρίας. Τους το οφείλουμε αυτό κι εγώ τουλάχιστον γι αυτό βρέθηκα να σπουδάζω στο Μάρμπουργκ. Τους οφείλουμε τη σθεναρή υπεράσπιση της πρακτικής-πολιτικής διάστασης της θεωρίας, που είναι εκείνη που μας επιτρέπει να αντιληφθούμε την κοινωνική πραγματικότητα και όταν η χρονική ροή φέρνει ανατροπές, ανακατεύει τον πυθμένα των ιστορικών εξελίξεων, θολώνει τις καθαρές αναλύσεις.

Προσπαθώ να πω, οι συνομήλικοί μου το ξέρουν καλά, πως στον απόηχο του '68 αλλά και με νωπές παραστάσεις από την εξέγερση στην Πράγα, εν μέσω ψυχρού αλλά και θερμού πολέμου –ας θυμηθούμε το Βιετνάμ– με μια Ευρώπη να χτίζεται ως ένωση, μια σοσιαλδημοκρατία να μεσουρανάει αξιοποιώντας ό,τι οικοδομήθηκε ως κοινωνικό κράτος, μια οικονομία να παγκοσμιοποιείται με πρωτόγνωρους ρυθμούς και τις συνδικαλιστικές διεκδικήσεις και πρωτοβουλίες στην ημερήσια διάταξη, στον οργανισμό ασύμμετρης ανάπτυξης των δεκαετιών του '70 και του '80, η θεωρία, η μαρξιστική θεωρία και η αριστερή σκέψη δοκιμάζονταν σε καθημερινή άσκηση ερμηνείας και πολιτικής χάραξης. Δεν υπήρχε προστατευμένος μη-πρακτικός χώρος, όπως δεν υπήρχε αβασάνιστη από τη χρήση εννοιών πολιτική πρακτική, με τα πανεπιστήμια και τις κοινωνικές επιστήμες στην πρώτη γραμμή.

Ότι λοιπόν ο Φρανκ Ντέπε ανήκει σε εκείνους που άνοιξαν και εμπλούτισαν το πεδίο της κριτικής κοινωνικής έρευνας εκείνες τις δεκαετίες δεν είναι άσχετο με την πολιτική του δράση. Στάση είναι άλλωστε η κριτική θεωρία και κατά τους φραγκφουρτιανούς μας δασκάλους. Έχοντας λοιπόν ενστερνιστεί μια τέτοια αντίληψη περί θεωρίας ως πρακτικής μέσα από την τριβή με το έργο και τη διδασκαλία των Αντόρνο και Χορκχάιμερ αλλά και υπό την επιρροή του Μαρκουζε στη Φραγκφούρτη, ο φοιτητής ακόμα Ντέπε στρέφεται στο Μάρμπουργκ στην πολιτική. Ήδη το 1964 εγγράφεται

στον περίφημο SDS, τη σοσιαλιστική γερμανική φοιτητική ένωση, που, αν και ιδρύθηκε υπό τη σκέπη της σοσιαλδημοκρατίας, είχε ήδη διαρρήξει τις σχέσεις του με την SPD και είχε καταστεί ο πόλος έλξης της λεγόμενης «νέας αριστεράς». Εγγράφεται δηλαδή πριν από τους γνωστούς ηγέτες, σαν τον Ντούτσκε, στην οργάνωση που θα παίξει καταλυτικό ρόλο στον γερμανικό Μάη του '68, με έδρες το Βερολίνο, τη Φραγκφούρτη και το Μάρμπουργκ. Και βρίσκεται στην ηγεσία της οργάνωσης αυτής κατά τα κρίσιμα έτη 1965 έως 1967, ερχόμενος έτσι σε επαφή με το Ινστιτούτο του Άμπεντροτ, που εκείνα τα χρόνια πρωτοστατούσε στη θεωρητική δουλειά του SDS και ως συνεκδότης του περιοδικού του, του *Neue Kritik*.

Η ακαδημαϊκή και πολιτική συνεργασία οδηγεί τον Ντέππε τα χρόνια της ολοκλήρωσης της διατριβής του στη συμμετοχή στην ίδρυση του Σοσιαλιστικού Κέντρου και του Σοσιαλιστικού Γραφείου (*Sozialistisches Büro*), που εξέδιδε και το γνωστό περιοδικό *links*, καθώς και σε σειρά πρωτοβουλιών με άξονα τη δημοκρατία και τον αφοπλισμό. Η δράση αυτή την εποχή είναι κινηματική και θεωρητική και θα παραμείνει σύνδεση πρακτικής και ερευνητικής εργασίας και στην κατοπινή περίοδο. Να σημειώσω ανεκδοτολογικά ότι στο Μάρμπουργκ κυκλοφορεί τότε φοιτητικό «μαγιάτικο» σύνθημα «Marx an die Uni, Deppe auf H4!» (Ο Μαρξ στο πανεπιστήμιο, ο Ντέπε πρωτοβάθμιος καθηγητής). Μέλος του επιστημονικού συμβουλίου του Ινστιτούτου Μαρξιστικών Μελετών και Ερευνών, του IMSF, μέχρι το 1989, είναι σήμερα μέλος του επιστημονικού συμβουλίου του attac και μέλος του Die Linke (για πρώτη φορά μέλος πολιτικού κόμματος), ενώ, πολύ χαρακτηριστικά, η αποχαιρετιστήρια διάλεξή του ως ομότιμου πλέον καθηγητή του Πανεπιστημίου του Μάρμπουργκ έφερε τον τίτλο «Κρίση και ανανέωση της μαρξιστικής θεωρίας». Σημειώνω ως τελευταίο, καθώς είναι η προφανέστερη σύνδεση μαζί μας, πως είναι μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου του Ιδρύματος Rosa Luxemburg.

Η ερευνητική και διδακτική δουλειά του Φρανκ Ντέπε καλύπτει ένα ευρύτατο πεδίο πολιτικής και κοινωνικής επιστήμης, πάντα σε μια σχέση –για να χρησιμοποιήσω έναν αδόκιμο όρο– «δομικής επικαιρότητας». Σημειώνω ενδεικτικά τα τρία προπτυχιακά μαθήματα Ντέπε που θυμάμαι πως παρακολούθησα: «κοινωνικές όψεις του αυτοματισμού», «προβλήματα θεωρίας και ανάλυσης του κράτους» και «δυτικοευρωπαϊκή ολοκλήρωση». Στρέφεται πάντα, με μια σπάνια ευθυκρισία ως προς το τι διακυβεύεται, στα ζητήματα που συνδέονται με την ανασυγκρότηση κοινωνικών σχέσεων, με την ανασύνταξη του πολιτικού σκηνικού ως προς τις συγκρούσεις δυνάμεων και τις σχέσεις εξουσίας ή και με την ανασηματοδότηση πολιτικών αξιώσεων και αρχών.

Έχει δημοσιεύσει, εκτός της διατριβής του, αν μέτρησα σωστά, 25 βιβλία, ένα εκ των οποίων έχει μεταφραστεί το 1995 στα ελληνικά υπό τον τίτλο *Η νέα διεθνής τάξη: ο κόσμος πέρα από τον ανταγωνισμό των συστημάτων*, στο πρωτότυπο δημοσιευμένο το 1991. Ας το προσέξουμε: ήδη το 1991, που ακόμα επικρατούσε ασάφεια και διανοητική αβεβαιότητα ως προς τα χαρακτηριστικά αυτής της νέας τάξης.

Πρέπει να είναι ένας από τους πρώτους μαρξιστές θεωρητικούς που στράφηκαν στη συστηματική παρακολούθηση και εξήγηση της αποκαλούμενης ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης με εννοιολογικά εργαλεία της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας – διηύθυne άλλωστε επί μακρόν την ερευνητική ομάδα του πανεπιστημίου για τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες. Επιμελήθηκε τον τόμο για την «Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα», με χαρακτηριστικό υπότιτλο «Για μια Πολιτική Οικονομία της Δυτικοευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης», που εκδόθηκε ήδη το 1975 (*EWG. Zur politischen Ökonomie der westeuropäischen Integration*), καθώς και τον ανάλογο περιεχομένου τόμο «1992 – Το πρόγραμμα Ευρώπη, Πολιτική και Οικονομία στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα» το 1989 (*Projekt Europa, Politik und Ökonomie in der Europäischen Gemeinschaft*), ενώ δημοσί-

ευσε δύο δικές του μελέτες, τη μία το 1993 με τίτλο «Για την Μετα-Μάαστριχ κρίση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας» (*Zur Post-Maastricht-Krise der Europäischen Gemeinschaft*) και την άλλη το 1991, αναφερόμενη στην «Εσωτερική αγορά του 1992» – σημειώνω και πάλι τη χρονική στιγμή, καθώς εκεί αναλύει την τάση, τη δυναμική, πριν ακόμα αυτή εκδιπλωθεί και εμφανιστεί στο προσκήνιο, αλλά σημειώνω και τον υπότιτλο: «Για την ανάπτυξη των σχέσεων εργασίας στην Ευρώπη» (*Binnenmarkt 1992 – Zur Entwicklung der Arbeitsbeziehungen in Europa*), που δηλώνει το ιδιαίτερο γνωστικό ενδιαφέρον, το πολιτικό και κοινωνικό διακύβευμα. Η συστηματική μελέτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης εξακολουθεί μέχρι σήμερα να τον απασχολεί, με επιστέγασμα την συν-συγγραφή του τόμου για την «Ευρώπη ρυμουλκούμενη από τις χρηματοπιστωτικές αγορές (*Europa im Schlepptau der Finanzmärkte*) που εκδόθηκε το 2011.

Να δώσω το κεντρικό στίγμα όλων των παραπάνω εργασιών με έναν δικό του όρο: πρόκειται για τη θεμελίωση μιας «Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας». Για όσους έστω και εφραπτόμενα ασχολούνται με τα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, είναι άμεσα κατανοητό πόσο πολύτιμη μπορεί να είναι μια τέτοια σκοπιά για ένα πεδίο στο οποίο η αμεσότητα της πολιτικής και η κοινοτοπία του νεοφιλελευθερισμού τείνουν να διαγράψουν τη δυνατότητα συνολικής κριτικής ερμηνείας.

Όπως όμως δείχνει η παραπάνω αναφορά στις εργασιακές σχέσεις εντός Ευρώπης, η εργασία, τα συνδικάτα και –στην παράδοση του Άμπεντροτ– η ιστορία του εργατικού κινήματος επιτρέπουν στον Ντέπε να αναπτύξει τη θεωρητική του σκευή ακριβώς όπως το επιδιώκει, σε άμεση σύνδεση με τις πολιτικές του θέσεις και το χειραφετικό ενδιαφέρον της ειδικής ερευνητικής του σκοπιάς. Ήδη πριν από τη διατριβή του, το 1969, έχει συνδημοσιεύσει μελέτη στην οποία κρίνεται από ταξική σκοπιά η συμμετοχή των ερ-

γαζομένων στη λήψη των αποφάσεων στην επιχείρηση (*Kritik der Mitbestimmung. Partnerschaft oder Klassenkampf*) και το πρώτο του βιβλίο, το 1971, αναφέρεται, από την οπτική της πολιτικής κοινωνιολογίας, στη συνείδηση των εργατών (*Das Bewußtsein der Arbeiter. Studien zur politischen Soziologie des Arbeiterbewußtseins*). Το 1977 επιμελείται τόμο σχετικά με την ιστορία του γερμανικού συνδικαλισμού (*Geschichte der deutschen Gewerkschaftsbewegung*), το 1984 και το 1985 δημοσιεύει δύο κριτικές μελέτες για την υφιστάμενη κατάσταση του εργατικού και συνδικαλιστικού κινήματος και την ταυτότητα της εργατικής τάξης (*Ende oder Zukunft der Arbeiterbewegung? Gewerkschaftspolitik nach der Wende. Eine kritische Bestandsaufnahme* και *Arbeiterklasse gibt's die noch?*), το 1995 δημοσιεύει ένα έργο που δένει τα δύο κύρια ερευνητικά του αντικείμενα με το θεωρητικό του μέλημα περί κράτους, με τίτλο «Ανεργία. Κράτος πρόνοιας και συνδικάτα στην Ευρωπαϊκή Ένωση» (*Arbeitslosigkeit. Wohlfahrtsstaat und Gewerkschaften in der Europäischen Union*) και μόλις το 2011 εκδίδει τον τόμο «Συνδικάτα στον Μεγάλο Μετασχηματισμό», με μια αναδρομή από το 1970 μέχρι σήμερα (*Gewerkschaften in der Großen Transformation. Von den 1970er Jahren bis heute. Eine Einführung*).

Το εργατικό κίνημα και τα εργατικά συνδικάτα αποτέλεσαν τον διαχρονικό άξονα εσωτερικής συνοχής της πολιτικής σκέψης και πρακτικής του Φρανκ Ντέπε. Δεν σταμάτησε ποτέ να αγωνίζεται για μια σύνδεση της δικής του δουλειάς με εκείνη των ακτιβιστών αυτού του χώρου, επηρεάζοντας αποφασιστικά τη στρατηγική των αριστερών συνδικάτων. Βρέθηκε έτσι σε αμέτρητες ομιλίες, μαθήματα, συσκέψεις συνδικαλιστών.

Η, ως την ονομάσουμε έτσι, πιο εφαρμοσμένη ερευνητική εργασία του στους τομείς Ευρώπη, Εργασία, Συνδικάτα συνοδευόταν σε όλη την πορεία της δουλειάς του, ήδη από τα χρόνια των σπουδών, από θεωρητική έρευνα, δουλειά στις έννοιες και τις εννοιολογι-

σεις της πολιτικής θεωρίας. Έτσι, εκτός από τον Μπλανκί και τις έννοιες της συνωμοσίας, της εξέγερσης και της επανάστασης, που εξέτασε στη διατριβή του, έγραψε το 1987 μια κλασική πλέον μελέτη για την πολιτική και τον Μακιαβέλι (*Niccolo Machiavelli. Zur Kritik der reinen Politik*), ενώ του οφείλουμε την τετράτομη συστηματική έκθεση της «Πολιτικής Σκέψης» στις αρχές του εικοστού αιώνα, στον Μεσοπόλεμο, στην εποχή του Ψυχρού Πολέμου και στη μετάβαση προς τον εικοστό πρώτο αιώνα (*Politisches Denken am Anfang des 20 Jahrhunderts*, τόμ. I, 1999, *Politisches Denken zwischen den Weltkriegen*, τόμ. II, 2003, *Politisches Denken im Kalten Krieg*, τόμ. III, 2006 και *Politisches Denken im Übergang ins 21. Jahrhundert*, τόμ. IV, 2010). Πρόκειται για ένα γραμμισανής αξίωσης έργο, στο οποίο εκθέτει κατευθύνσεις της πολιτικής θεωρίας από τη σκοπιά του ρόλου των διανοούμενων στις κοινωνικές συγκρούσεις και συνάμα παρουσιάζει τη διαμόρφωση των σύγχρονων ταξικών σχέσεων, βάσει του υλικού που του προσφέρει η συνειδητή και ασυνειδητή επεξεργασία τους στα πρακτικο-θεωρητικά προγράμματα που ερμηνεύουν τον πολιτικό και πολιτισμικό ορίζοντα της εποχής.

Η έκθεση της σύγχρονης πολιτικής σκέψης γίνεται από τη σκοπιά ενός μαρξιστή κι αυτή η ειδική θέαση διαπερνά το έργο του Ντέπε. Έτσι, καμία στιγμή δεν εγκαταλείπει το ενδιαφέρον του για τις δομικές μεταβολές της γερμανικής κοινωνίας και των πολιτικών συσχετισμών στο εσωτερικό της, για την ουσία και την ιστορική συγκεκριμενοποίηση των καπιταλιστικών σχέσεων, για τη διεθνή οικονομική και κοινωνική συγκυρία. Ήδη το 1971 έχει συνδημοσιεύσει μια συγκριτική μελέτη δυτικής και ανατολικής γερμανικής κοινωνίας (*BRD – DDR. Vergleich der Gesellschaftssysteme*), το 1991 γράφει το βιβλίο που μεταφράστηκε στα ελληνικά σχετικά με τις νέες μετα-σοβιετικές συνθήκες (*Jenseits der Systemkonkurrenz*), το 1997 ένα δοκίμιο για το τέλος της χιλιετίας (*Fin de Siècle. Am Übergang ins 21. Jahrhundert*), το 2001 και αντιστοίχως

το 2004, και πάλι, πρόσφατα, το 2011, θέτει το ερώτημα σχετικά με τις νέες εκφάνσεις, τα νέα πρόσωπα του καπιταλισμού και του ιμπεριαλισμού (*Ein neuer Kapitalismus?, Der neue Imperialismus* και *Imperialismus*).

Τον ενδιαφέρει πρωτίστως η ανάλυση του εκάστοτε συσχετισμού των δυνάμεων, αυτό διακρίνει τις μελέτες του, σε αυτό αποτυπώνεται η ιδιαίτερη χροιά πολιτικής θεωρίας που άσκησε και ανέπτυξε.

Ο Φρανκ Ντέπε είναι βεβαίως και ένας από τους πιο εμβριθείς μελετητές της –δυστυχώς τόσο επίκαιρης– συστηματικής απαξίωσης και άρσης της δημοκρατίας. Το 2008 επιμελείται τον τόμο με τίτλο «Η δημοκρατία σε κατάσταση ανάγκης» (*Notstand der Demokratie*) και πολύ πρόσφατα δημοσιεύει το έργο «Αυταρχικός καπιταλισμός. Η δημοκρατία σε δοκιμασία (*Autoritärer Kapitalismus. Demokratie auf dem Prüfstand*)», που αποτελεί και τη θεματική της παρούσας διάλεξής του.

Εδώ στο επίκεντρο βρίσκεται η ενδογενής αντιφατική σχέση μεταξύ καπιταλισμού και δημοκρατίας, η όξυνση αυτής της έντασης στις συνθήκες που και εκείνος αποκαλεί «κρίση της δημοκρατίας» και η αποσταθεροποίηση τόσο των θεσμών συμμετοχής και εκπροσώπησης όσο και των διαδικασιών νομιμοποίησης. Βρισκόμαστε στο κατώφλι πλήρους επικράτησης αυταρχικών καθεστώτων επιτήρησης και ελέγχου, άρσης των συνταγματικών εγγυήσεων και βοναπαρτιστικών εκδοχών διακυβέρνησης.

Ότι από πολύ νωρίς, αναλύοντας εργασιακές, πολιτικές και κοινωνικές σχέσεις στη Γερμανία, στην Ευρώπη αλλά και στη διεθνή δικτύωση ο Φρανκ Ντέπε έστρεψε την προσοχή μας στην υπαρκτή καπιταλιστική βαρβαρότητα και την επαπειλούμενη φασιστική εμβάθυνσή της είναι κάτι πολύ κρίσιμο που του οφείλουμε, ίσως μάλιστα ειδικά εμείς στη σημερινή Ελλάδα του νεοναζισμού και της

κρίσης. Του οφείλουμε όμως και τη συστηματική, χωρίς εκπώσεις επιστημονική εργασία για την επαρκή ερμηνεία της δυναμικής αυτής της βαρβαρότητας, για τη διεξοδική μελέτη του ηγεμονικού συσχετισμού μετά τις ιστορικές αλλαγές του ύστερου 20^{ού} αιώνα, για την ανάλυση των κρίσιμων πολιτισμικών μεταβολών που συνεπάγεται η καπιταλιστική ολοκλήρωση και η γενικευμένη εμπορευματοποίηση όλων των πεδίων του βίου, για τη θεωρητική ανάδειξη των πολύπτυκων τεχνικών που εγκαθιστούν διακρίσεις, περιθωριοποίηση και εκμετάλλευση και βεβαίως για τη συνεπή κριτική στον κυρίαρχο λόγο, στο λόγο της εξουσίας και των διανοούμενων της.

Οφείλουμε στον Φρανκ Ντέπε έννοιες και εννοιολογικούς σχηματισμούς που υποστηρίζουν τον κριτικό μας αναστοχασμό επί του παρόντος.

ΑΥΤΑΡΧΙΚΟΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ

Φρανκ Ντέπε

Η σημερινή μου ομιλία δανείζεται τον τίτλο της από ένα βιβλίο μου που εκδόθηκε πρόσφατα στη Γερμανία¹.

Στο βιβλίο αυτό έχω αφιερώσει ένα κεφάλαιο στο έργο του Νίκου Πουλαντζά *Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός*, που εκδόθηκε στη Γερμανία το 1979, ένα χρόνο πριν από τον τραγικό θάνατό του. Το θέμα του τέταρτου μέρους στο έργο του Πουλαντζά είναι η «Παρακμή της δημοκρατίας: ο αυταρχικός κρατισμός». Στα ανεπτυγμένα καπιταλιστικά κράτη της Δύσης «καθιερώθηκε ένα νέο είδος κράτους, ο αυταρχικός κρατισμός», με κύριο χαρακτηριστικό του την «αυξημένη κρατική παρέμβαση σε όλους τους τομείς της κοινωνικο-οικονομικής ζωής. Η παρέμβαση αυτή συνοδεύεται από τη ριζική παρακμή των θεσμών της δημοκρατίας και τον δραστικό περιορισμό των αποκαλούμενων “τυπικών ελευθε-

* Αντιστοιχίσαμε τις παραπομπές σε ελληνικές εκδόσεις των έργων, όπου αυτές υπάρχουν. Στις περιπτώσεις εκείνες που για οποιονδήποτε λόγο δεν υπάρχει απόλυτη σύμπτωση ανάμεσα στα συγκεκριμένα αποσπάσματα, όπως τα παραθέτει ο Ντέπε στο κείμενό του, και στις ελληνικές εκδόσεις των έργων, επιχειρήσαμε δικές μας μεταφράσεις κρίνοντας ότι έτσι παραμένουμε περισσότερο πιστοί στο κείμενό μας. Ωστόσο, για τη διευκόλυνση του αναγνώστη που θα θελήσει να ανατρέξει σε κάποια ελληνική έκδοση, δίνουμε και τη σχετική παραπομπή.

ριών”, τις οποίες αρχίζουμε να εκτιμούμε όταν έχουν πλέον καθεί»². Στο τέλος του κεφαλαίου, ο Πουλαντζάς καταλήγει ως εξής: «ο αυταρχικός κρατισμός παράγει, όμως, και διάφορες μορφές μαζικών αγώνων. Νέα κοινωνικά κινήματα γεννιούνται, με στόχο την άμεση δημοκρατία από τα κάτω και κύριο στοιχείο τους τον αντικρατισμό. Η δημιουργία κέντρων αυτοδιαχείρισης («Αυτοδιάθεσης») και δικτύων άμεσης παρέμβασης των μαζών στη διαδικασία λήψης αποφάσεων σε ζητήματα που τις αφορούν («νέα κοινωνικά κινήματα») είναι ενδεικτική αυτής της τάσης: επιτροπές πολιτών και συνοικιακές επιτροπές που επιβάλλουν ρυθμίσεις με στόχο την αυτοπροστασία και τον έλεγχο από το λαό». Ταυτόχρονα, γεννιούνται νέοι αγώνες: «γυναικείο κίνημα, οικολογικό κίνημα, αγώνες την ποιότητα της ζωής»³. Αυτά γράφονταν το 1977. Θα επανέλθω στο θέμα, για να δούμε αν συμφωνούμε ακόμη με τον Πουλαντζά και να καταδείξω τις διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στον «αυταρχικό κρατισμό» και τον «αυταρχικό καπιταλισμό».

Υπάρχει ένα δεύτερο σημείο αναφοράς στο έργο του Νίκου Πουλαντζά το οποίο θα ήθελα να θίξω ξεκινώντας την ομιλία μου. Τη δεκαετία του 1970 είχα ήδη αρχίσει να εργάζομαι ως μαρξιστής πολιτικός επιστήμονας επάνω στα προβλήματα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Εκείνη την εποχή υπήρχε μόνο η «Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα», με αρχικά έξι, στη συνέχεια εννέα κράτη-μέλη, ενώ δεν περιελάμβανε ακόμη την Ελλάδα ή τις χώρες του ευρωπαϊκού νότου, οι οποίες εντάχθηκαν στην Κοινότητα στις αρχές της δεκαετίας του 1980 (εκτός, βέβαια, από την Ιταλία)⁴. Η ανάλυση που κάναμε τότε δεν αντιμετώπιζε την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση μόνο ως σχέδιο των ηγεμονικών τάξεων της Δυτικής Ευρώπης την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου. Εστίαζε, σε θεωρητικό επίπεδο, και στην αντίθεση ανάμεσα στην οικονομική διεθνοποίηση (που σήμερα ονομάζουμε «παγκοσμιοποίηση») και τον ρόλο του εθνικού κράτους (στο πλαίσιο των διεθνών οργανισμών). Η οι-

οικονομική διεθνοποίηση πήγαινε χέρι-χέρι με τη διεύρυνση των ρυθμιστικών λειτουργιών του κράτους σε σχέση με την εθνική οικονομία και την κοινωνία. Ένα άρθρο του Πουλαντζά που δημοσιεύτηκε το 1974 με τίτλο «Η διεθνοποίηση των καπιταλιστικών σχέσεων και το έθνος-κράτος» αποδείχθηκε εξαιρετικά χρήσιμο. Έγραφε τότε ο Πουλαντζάς ότι παρόλο που «αυτός ο ρόλος [του εθνικού κράτους] εξαρτάται επίσης από την ιδιοτυπία που χαρακτηρίζει κάθε κοινωνικό σχηματισμό και τους ταξικούς αγώνες του, είναι γεγονός από την άλλη ότι φέρει ολοένα και περισσότερο τη σφραγίδα του ιμπεριαλιστικού κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας και μιας καπιταλιστικής αναπαραγωγής των κοινωνικών τάξεων σε παγκόσμιο επίπεδο». Και συνέχιζε: «Οι τροποποιήσεις του ρόλου των ευρωπαϊκών εθνικών κρατών, προκειμένου να προωθήσουν τη διεθνή αναπαραγωγή του κεφαλαίου υπό την κυριαρχία του αμερικανικού κεφαλαίου, και οι πολιτικές και ιδεολογικές συνθήκες αυτής της αναπαραγωγής, επιφέρουν αποφασιστικούς θεσμικούς μετασχηματισμούς σε αυτούς τους κρατικούς μηχανισμούς⁵. Στο Άμστερνταμ, ο Κέες βαν ντερ Πιλ αναφερόταν, στα πρώιμα έργα του, στην προσέγγιση του Πουλαντζά, με έμφαση στο σχηματισμό υπερεθνικών ταξικών και εξουσιαστικών σχέσεων⁶. Οι Λίο Πάνιτς και Σαμ Γκίντιν από το Τορόντο προχώρησαν την ανάλυση του μετασχηματισμού των κρατικών μηχανισμών κατά τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης, επικεντρώνοντας την ανάλυσή τους στο ρόλο του αμερικανικού κράτους⁷. «Η παγκοσμιοποίηση της παραγωγής και του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου [...] συνοδεύτηκε από νέες κωδικοποιήσεις των κανόνων λειτουργίας στις “ελεύθερες αγορές”». Αυτό δεν επέφερε την «υποχώρηση του κράτους, αλλά τη σύναψη και εξάπλωση διασυνδέσεων ανάμεσα στα κράτη και τις αγορές. Όσο περισσότερο διεθνοποιούνταν το κεφάλαιο, τόσο περισσότερο τα κράτη ενδιαφέρονταν να διαμορφώσουν ρυθμιστικά πλαίσια που να διευκολύνουν τη γρήγορη μεγέθυνση του διεθνούς εμπορίου και των ξένων επενδύ-

σεων»⁸. Η παραπάνω προσέγγιση αποδείχθηκε ιδιαίτερα παραγωγική για την ανάλυση της κρίσης στην ΕΕ μετά το 2010.

Κοιτάζοντας πίσω: η «Κατολίσθηση» (Έρικ Χόμπσμπαουμ)

Ο τραγικός θάνατος του Πουλαντζά (τον οποίο ακολούθησε η απόσυρση του Λουί Αλτουσέρ) αποτέλεσε σοβαρό πλήγμα για εμάς, σε μια περίοδο γοργών κοινωνικών και πολιτικών μετασχηματισμών: η μετάβαση προς την πολιτική και ιδεολογική νίκη του νεοφιλελευθερισμού, προς τον παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό καπιταλισμό, είχε ξεκινήσει. Το τελευταίο μέρος του θεμελιώδους έργου του Έρικ Χόμπσμπάουμ *Η Εποχή των Άκρων* είχε τον τίτλο: «Η Κατολίσθηση». «Η ιστορία της εικοσαετίας μετά το 1973 είναι η ιστορία ενός κόσμου που έχασε τα υποστηρίγματά του και γλίτρησε προς την αστάθεια και την κρίση. Κι όμως, μέχρι τη δεκαετία του '80 δεν ήταν σαφές πόσο ανεπανόρθωτα είχαν ραγίσει τα θεμέλια της Χρυσής Εποχής»⁹. Εκείνο τον καιρό –στα τέλη της δεκαετίας του 1970– οι μαρξιστές διανοούμενοι δεν είχαν πλήρως αντιληφθεί τη βαθιά κρίση του μαρξισμού και το μέγεθος της ήττας που είχε υποστεί η Αριστερά, παρότι ο θρίαμβος της Μάργκαρετ Θάτσερ και του Ρόναλντ Ρέιγκαν θα έστελναν σύντομα σαφή σημάδια. Στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1970, για παράδειγμα, οι Πέρι Άντερσον και Λουί Αλτουσέρ είχαν πειστεί ότι η κρίση του μαρξισμού και της Αριστεράς μπορούσε να διορθωθεί από την ίδια τη δυναμική της ταξικής πάλης¹⁰. Στο τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου του *Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός*, ο Πουλαντζάς σκιαγραφεί το δρόμο προς τον «δημοκρατικό σοσιαλισμό». Όσον αφορά τη «σημερινή κατάσταση στην Ευρώπη», ο Πουλαντζάς μιλά για μια μοναδική, ιστορικά, ευκαιρία «για την επιτυχία του δημοκρατικού σοσιαλισμού και την ευτυχή σύζευξη της μετασχηματισμένης αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας με την άμεση, από τα κάτω δημοκρατία [...] Η μακρά διαδικασία κατάληψης της εξου-

σίας μέσω του δημοκρατικού δρόμου προς το σοσιαλισμό συνίσταται κυρίως στην ανάπτυξη των κέντρων αντίστασης των μαζών εντός των κρατικών δικτύων, με στόχο την εντατικοποίηση, το συντονισμό και τη διεύθυνσή τους, μα και στη δημιουργία και ανάπτυξη νέων κέντρων»¹¹.

Το θέμα της ομιλίας μου δεν είναι η ανάλυση της συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου του τέλους του 20^{ου} αιώνα. Περίοδος που χαρακτηριζόταν από τη βαθιά πολιτική και ιδεολογική κρίση της Αριστεράς, ή μάλλον της παραδοσιακής εργατικής Αριστεράς, που ήταν οργανωμένη σε μαζικά σοσιαλιστικά και κομμουνιστικά κόμματα και συνδικάτα¹². Πολλά βιβλία έχουν γραφτεί και συζητηθεί σχετικά με το θέμα. Στον τρίτο τόμο του έργου μου «Η πολιτική σκέψη τον 20^ο αιώνα» αφιέρωσα ένα μεγάλο κομμάτι στην κρίση του φορντισμού, στο τέλος του συστήματος σταθερών ισοτιμιών του Μπρέτον Γουντς, τις νίκες της Νέας Δεξιάς (νεοφιλελευθερισμός) και τις ήττες της εργατικής Αριστεράς από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 και μετά¹³. Φυσικά, η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και των συμμάχων της, η διάλυση του Συμφώνου της Βαρσοβίας και το άνοιγμα της Ανατολικής και Νοτιοανατολικής Ευρώπης προς τη Δύση (ΕΕ και NATO), καθώς και η έναρξη των μεταρρυθμίσεων από τον Τενγκ Σιάο-πινγκ στην Κίνα μετά το 1978 αποτέλεσαν ριζικές αλλαγές στο δρόμο προς τη νέα εποχή της παγκόσμιας ιστορίας. Η εποχή αυτή θα χαρακτηριζόταν από την κατάρρευση της παλαιάς παγκόσμιας τάξης πραγμάτων (Ψυχρός Πόλεμος) και την έναρξη μιας περιόδου αγώνων για μια νέα παγκόσμια τάξη (η οποία είναι ακόμη σε εξέλιξη, όπως αποδεικνύει η ουκρανική κρίση)¹⁴.

Η νέα μορφή του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού καπιταλισμού που αναδύθηκε από το «χάος και την αναταραχή» –στη θέση του παλαιού, «φορντικού τύπου» καπιταλισμού– εξελίχθηκε σε μια πολύ δυναμική διαδικασία κεφαλαιακής (κυρίως χρηματιστηριακής) συσσώρευσης και σε μια επανάσταση για τις παραγωγικές δυνάμεις

(«ψηφιακή επανάσταση»). Επιπλέον, εξαπλώθηκε σε όλο τον κόσμο και υποστηρίχθηκε από τα ίδια τα κράτη, τα οποία προώθησαν την ιδιωτικοποίηση των δημόσιων επιχειρήσεων, την ευελιξία στην αγορά εργασίας και την απορρύθμιση κάθε κοινωνικής πολιτικής. Ταυτόχρονα, η παγκοσμιοποίηση και «ο ξέφρενος καπιταλισμός»¹⁵ παρήγαγαν πολιτική αστάθεια και αντιθέσεις, όπως χρηματοοικονομικές κρίσεις, πώλωση ανάμεσα σε πλούσιους και φτωχούς, ακραία φαινόμενα βίας, ως αποτέλεσμα της διάλυσης των Αυτοκρατοριών, καθώς και χρεωκοπημένα κράτη, θρησκευτικό φονταμενταλισμό, μαζική μετανάστευση κ.τ.λ. Όταν, το 1997, ο Έρικ Χόμπσμπαουμ γιόρτασε την 150^η επέτειο συγγραφής του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου* από τους Μαρξ και Ένγκελς, ανέφερε στην ομιλία του ένα βιβλιοπωλείο κοντά στη Γουόλ Στριτ της Νέας Υόρκης, το οποίο είχε βάλει στη βιτρίνα του μια νέα έκδοση του *Μανιφέστου*. Οι τραπεζίτες εξήραν το βιβλίο εκείνο: οι Μαρξ και Ένγκελς ορθώς θαύμαζαν τον καπιταλισμό, στο πρώτο μέρος του *Μανιφέστου*, ως ένα επαναστατικό σύστημα που ανέτρεπε τους νόμους και τα ήθη του παρελθόντος σε ολόκληρο τον κόσμο, όχι μόνο από οικονομική άποψη, αλλά και από πολιτική, πολιτιστική, όπως επίσης και από την άποψη της καθημερινότητας. Ισχυρίζονταν, λοιπόν, ότι είναι καθήκον τους να κάνουν το ίδιο σήμερα: να αλλάξουν ριζικά τον κόσμο, να καταστρέψουν τους νόμους και τις παραδόσεις του παρελθόντος, υπό το νόμο του κέρδους και των χρηματιστηριακών αξιών! Και πρόσθεταν ότι ο Μαρξ είχε κάνει τεράστιο λάθος όταν είπε ότι η εργατική τάξη θα γίνει ο «νεκροθάφτης» του καπιταλισμού και θα οικοδομήσει το σοσιαλισμό. Πίστευαν, όπως και ο Γουόρεν Μπάφφεντ, ότι: «Εντάξει, υπάρχει πόλεμος μεταξύ των κοινωνικών τάξεων, αλλά τον πόλεμο αυτό τον κάνει και τον κερδίζει η τάξη στην οποία ανήκω, η τάξη των πλούσιων!».

Κοιτώντας πίσω στο 1979 και στο τελευταίο κεφάλαιο του έργου *Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός*, υπάρχουν δύο προ-

τάσεις τις οποίες πρέπει να ξαναδούμε κριτικά. Κατ' αρχάς, η πρόβλεψη περί ριζοσπαστικοποίησης των ταξικών και των λαϊκών αγώνων διαψεύστηκε από την κρίση και την αποδυνάμωση της Αριστεράς στη Δυτική Ευρώπη από το τέλος της δεκαετίας του 1970¹⁶. Οι δεκαετίες του 1980 και 1990 ήταν περίοδος ήττας και υπαναχωρήσεων για τη ριζοσπαστική Αριστερά στην Ευρώπη. Τα μαζικά Κομμουνιστικά Κόμματα της Γαλλίας και της Ιταλίας κατέρρευσαν. Οι «Νέοι Εργατικοί» (των Μπλερ, Σρέντερ, Γκονζάλες κ.λπ.) αποτέλεσαν τους άμεσους φορείς της νεοφιλελεύθερης πολιτικής, τόσο σε εθνικό, όσο και σε επίπεδο ευρωπαϊκής κοινότητας (ΕΕ). Την ίδια ώρα «τα ευρωπαϊκά συνδικάτα είναι σε κατάσταση πολιορκίας [...] έχουν χάσει την επιρροή τους στην παντοδύναμη αρένα της αγοράς. Οι παραδοσιακές συνδικαλιστικές ταυτότητες δεν έχουν πλέον απήχηση. Η χρηματοδότηση από την πολιτική και το κράτος μειώνεται. Τα συνδικάτα χάνουν τις οργανωτικές τους δυνατότητες»¹⁷. Ακόμη και τα «νέα κοινωνικά κινήματα», τα οποία τη δεκαετία του 1970 θεωρούνταν οι νέοι φορείς χειραφέτησης και οι ριζοσπαστικοί επικριτές και διάδοχοι του εργατικού κινήματος, περιήλθαν σε στάδιο παρακμής ή θεσμικής ενσωμάτωσης στις κοινοβουλευτικές δομές. Εκείνη την εποχή, ο Έρικ Χόμπσμπαουμ ήταν ο μόνος που προφήτευσε ότι η εποχή της «προέλασης της εργασίας», που είχε ξεκινήσει με το τέλος της δεκαετίας του 1960, ίσως να είχε παρέλθει¹⁸. Κατά δεύτερον, με τη νίκη του νεοφιλελευθερισμού, το κράτος σταμάτησε να παρεμβαίνει στην οικονομία και την κοινωνία. Η αποδόμηση του κοινωνικού κράτους και η αποδυνάμωση των συνδικάτων αποτέλεσαν κεντρικούς στόχους της νεοφιλελεύθερης πολιτικής, την οποία στήριζε μια ισχυρή ιδεολογία που διακήρυσσε ότι «η αγορά τα καταφέρνει πάντα καλύτερα από το κράτος». Παράλληλα, καθιερώθηκαν νέες μορφές αυταρχικού ελέγχου της κοινωνίας: αφενός μέσω της εξάπλωσης των κρατικών μηχανισμών καταστολής, αφετέρου μέσω της ενίσχυσης των δυνάμεων της αγοράς και του ανταγωνισμού («πειθαρχικός νε-

οφιλελευθερισμός», Στίβεν Γκιλ). Εκ πρώτης όψεως, η νεοφιλελεύθερη «αποδόμηση του κράτους» μοιάζει να έρχεται σε αντίθεση με την άποψη του Πουλαντζά ότι βαδίζουμε προς τον «αυταρχικό κρατισμό». Στο νέο του βιβλίο για τη σημερινή *Κρίση του Καπιταλισμού*, ο Ντέιβιντ Χάρβεϊ διατυπώνει το ερώτημα: «πώς να ερμηνεύσουμε αυτό το χάλι;». Και συνεχίζει: «Η γνώμη μου είναι ότι έχει να κάνει με κάποιο ταξικό σχέδιο το οποίο συντάχθηκε κατά την κρίση της δεκαετίας του 1970. Καμουφλαρισμένο με μπόλικη ρητορεία περί ατομικής ελευθερίας, πολιτικής ελευθερίας, ατομικής ευθύνης, και περί των αρετών της ιδιωτικοποίησης, της ελεύθερης αγοράς και του ελεύθερου εμπορίου, νομιμοποίησε δρακόντειες πολιτικές που σχεδιάστηκαν για να αποκαταστήσουν και να ισχυροποιήσουν την εξουσία της καπιταλιστικής τάξης. Το σχέδιο πέτυχε, αν κρίνουμε από την απίστευτη συγκέντρωση πλούτου και εξουσίας που παρατηρείται σε όσες χώρες ακολούθησαν τη νεοφιλελεύθερη οδό. Και δεν υπάρχει καμιά ένδειξη που να μας λέει ότι έχει τελειώσει!»¹⁹.

Καπιταλισμός και δημοκρατία

Το βιβλίο μου για τον «αυταρχικό καπιταλισμό» έχει τον υπότιτλο «Εξετάζοντας τη δημοκρατία». Στόχος μου είναι η ανάλυση της αντιθετικής σχέσης μεταξύ καπιταλισμού και δημοκρατίας από τρεις διαφορετικές σκοπιές, όπως φαίνεται από τις πιο κάτω ενότητες: 1) γενικά, 2) ο νεοφιλελευθερισμός και η τάση προς τη «μετα-δημοκρατία» (Κράουτς), 3) η κρίση μετά το 2008 και η στροφή στον «αυταρχικό καπιταλισμό». Ένα ξεχωριστό κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στην ανάλυση αυτής της σχέσης στις χώρες που συγκεντρώνουν την πλειονότητα του παγκόσμιου πληθυσμού (ΗΠΑ, Ρωσία, Κίνα και Ινδία) και στις οποίες σημειώθηκε ραγδαία καπιταλιστική ανάπτυξη τις δυο τελευταίες δεκαετίες. Όμως, ο κα-

πιταλισμός άνθισε σε διαφορετικά κοινωνικά και πολιτικά πλαίσια. Στις ΗΠΑ, η ελευθερία περιορίζεται από την εξουσία που ασκούν οι εκτελεστικοί μηχανισμοί του κράτους (CIA, NSA), οι οποίοι τελειοποιήθηκαν την περίοδο του «πολέμου κατά της τρομοκρατίας». Επιπλέον, η αντιπροσωπευτική δημοκρατία κυριαρχείται από τους πλούσιους και από συντεχνιακά και χρηματιστηριακά συμφέροντα («ένα δολάριο, μία ψήφος»). Στη Ρωσία, ο καπιταλισμός οικοδομήθηκε επάνω στα συντρίμια του κρατικού σοσιαλισμού. Η χώρα έχει να αντιμετωπίσει τις τεράστιες προκλήσεις που δημιούργησε η κατάρρευση του παλαιού καθεστώτος, η «συσσώρευση μέσω της στέρευσης» από την εργατική τάξη, η νέα ταξική πόλωση και η πίεση από τα έξω στη μάχη για την κατανομή της εξουσίας στη νέα παγκόσμια τάξη πραγμάτων. Η «ρυθμιζόμενη δημοκρατία» του Πούτιν μοιάζει να αποτελεί την πολιτική απάντηση σε αυτές τις προκλήσεις, που έχουν ακόμη απήχηση στη μεγάλη πλειοψηφία του εκλογικού σώματος. Στην Κίνα, το κομμουνιστικό καθεστώς είναι ακόμη αρκετά σταθερό και διευθύνει την έκρηξη της οικονομίας και των μεγαλουπόλεων, εξισορροπεί την αυξανόμενη ανισότητα των εισοδημάτων και του πλούτου, αντιδρά στις προκλήσεις της παγκόσμιας πολιτικής, ενώ βρίσκεται υπό την ισχυρή επιρροή που ασκεί η μεγέθυνση της οικονομικής, πολιτικής και στρατιωτικής δύναμης της Κίνας σε περιφερειακό (Ανατολική Ασία) και παγκόσμιο επίπεδο. Η δημοκρατία ορίζεται ακόμη με βάση την μαοϊκή ερμηνεία της «δικτατορίας του προλεταριάτου». Ωστόσο, το κόμμα είναι ανοικτό σε μεταρρυθμίσεις και καινοτομίες, γεγονός που εξηγεί, εν μέρει τουλάχιστον, την επιτυχία και τη σταθερότητά του. Στην Ινδία, η ενσωμάτωση της τεχνολογίας της πληροφορικής και άλλων βιομηχανιών στην παγκόσμια οικονομία έχει επιταχυνθεί. Όμως, η δύναμη των παραδόσεων, της μαζικής φτώχειας και του θρησκευτικού εξτρεμισμού είναι ακόμα πολύ μεγάλη και απειλεί την ινδική δημοκρατία, η οποία αποτελούσε πάντα

σχέδιο των κοινωνικών ελίτ, από την ανεξαρτησία της χώρας, το 1948, μέχρι και σήμερα.

Επομένως, ανακεφαλαιώνοντας, η θέση των πολιτικών επιστημόνων που ανήκουν στην κυρίαρχη τάση, ότι βρισκόμαστε στο μέσο του τρίτου ή τέταρτου «κύματος» του παγκόσμιου εκδημοκρατισμού δεν επιβεβαιώνεται ιδιαίτερα από την εμπειρία. Ακόμη και ο *Economist* (1^η Μαρτίου 2014) διατύπωσε πρόσφατα το ερώτημα: «Τι πήγε λάθος με τη δημοκρατία;», γράφοντας: «Η δημοκρατία περνά δύσκολες στιγμές. Σε όσα μέρη εκθρονίστηκαν οι ντόπιοι δυνάστες, οι αντίπαλοί τους απέτυχαν να δημιουργήσουν βιώσιμα δημοκρατικά καθεστώτα. Ακόμη και σε κεκτημένες δημοκρατίες, τα ρήγματα του συστήματος έχουν γίνει εμφανή σε ανησυχητικό βαθμό και η απογοήτευση του κόσμου από την πολιτική είναι γενικευμένη. Όμως, μέχρι πριν από λίγα χρόνια, η δημοκρατία φαινόταν ότι θα κυριαρχούσε στον κόσμο».

Κατ' αρχάς, ορισμένες γενικές παρατηρήσεις για τη σχέση καπιταλισμού και δημοκρατίας. Όσον αφορά την ατομική ιδιοκτησία, την εκμετάλλευση και την ταξική σύγκρουση, η σχέση μεταξύ πολιτικής ισότητας και κοινωνικής ανισότητας αποτελεί πάντα το πεδίο συγκρουόμενων συμφερόντων και αγώνων. Παροδικά, επιτυγχάνονται συμφωνίες που αντανακλώνται στα συνταγματικά κείμενα και τους νόμους. Περισσότερο από δυο χιλιάδες χρόνια πριν, ο Αριστοτέλης γνώριζε την αλληλοσυσχέτιση μεταξύ της μορφής του πολιτεύματος και της διάκρισης φτωχών και πλούσιων: «Η τυραννία είναι μια μορφή προσωπικής εξουσίας που λειτουργεί προς όφελος του εξουσιαστή, η ολιγαρχία είναι πολίτευμα που ευνοεί τους πλούσιους και η δημοκρατία τους φτωχούς». Για τον Αριστοτέλη, βέβαια, τα παραπάνω πολιτεύματα αποτελούσαν εκφυλισμένες μορφές της μοναρχίας, της αριστοκρατίας και της «πολιτείας», που συνιστά την αρχή των πολλών προς όφελος της γενικής ευημερίας²⁰. Στα σύγχρονα κράτη με δημοκρατικό πολίτευμα (από την εποχή της Αμερικανικής Επανάστασης και μετά) και με

ένα οικονομικό σύστημα το οποίο στηρίζεται στην ατομική ιδιοκτησία, «η κοινωνικο-οικονομική ανισότητα συνυπάρχει με τις πολιτικές ελευθερίες και την ισότητα [...] στην καπιταλιστική κοινωνία οι άμεσοι παραγωγοί υπάγονται σε οικονομικούς περιορισμούς οι οποίοι δεν καθορίζονται από την πολιτική τους κατάσταση [...] Οι εργάτες υποτάσσονται στην εξουσία του κεφαλαίου και τους νόμους του ανταγωνισμού και της μεγιστοποίησης του κέρδους» όπως γράφει η Έλεν Μέικσινς Γουντ στο βιβλίο της *Η Δημοκρατία ενάντια στον καπιταλισμό*²¹. Ο νεαρός Μαρξ επέκρινε τη διάκριση ανάμεσα στα «*droits de l'homme*, τα δικαιώματα του ανθρώπου, και τα *droits du citoyen*, τα δικαιώματα του πολίτη». Και συνέχιζε: «Μόνο όταν ο πραγματικός ατομικός άνθρωπος ξαναπαίρνει μέσα του τον αφηρημένο πολίτη και, σαν ατομικός άνθρωπος, στην εμπειρική του ζωή, στην ατομική του εργασία, στις ατομικές του σχέσεις, γίνεται *ον που ανήκει στο είδος του* [Gattungswesen], μόνο όταν ο άνθρωπος αναγνωρίζει και οργανώνει τις “δικές του δυνάμεις” σαν *κοινωνικές* δυνάμεις κι έτσι παύει να χωρίζει από τον εαυτό του την κοινωνική δύναμη με τη μορφή της *πολιτικής* δύναμης – μόνο τότε ολοκληρώνεται η ανθρώπινη χειραφέτηση»²². Όταν, αργότερα (1880), ο Ένγκελς εξηγούσε ότι, με την κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής και την κατάργηση των κοινωνικών τάξεων, το κράτος –ως διακριτός θεσμός ταξικής εξουσίας– δεν θα καταλυθεί αλλά θα πεθάνει, θα «δοθεί πίσω στην κοινωνία», αναδιτύπωνε αυτές τις πρώιμες φιλοσοφικές σκέψεις του Μαρξ στη βάση του ιστορικού υλισμού²³.

Η ταξική εξουσία στη βάση της ατομικής ιδιοκτησίας προστατεύεται πρώτα απ’ όλα από το καπιταλιστικό κράτος, από το νόμο και, όταν είναι απαραίτητο, δια της βίας. Οι ιδεολόγοι της «φιλελεύθερης δημοκρατίας» δεν είχαν (και δεν έχουν) κανένα πρόβλημα με αυτή την ασυμμετρία. Τον 18^ο και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα θεωρούσαν φυσικό το γεγονός ότι η μεγάλη πλειονότητα των ανθρώπων δεν είχε δικαίωμα ψήφου. Μόνο η μειοψηφία των

κατεχόντων αποφάσιζε, μέσα από την εκλογική διαδικασία, ποιος θα ασκούσε την εκτελεστική εξουσία. Το κοινοβουλευτικό σύστημα πρόσφερε το συνταγματικό πλαίσιο εντός του οποίου διαφορετικές ομάδες που ανήκαν στις άρχουσες τάξεις μπορούσαν να ανταλλάσσουν επιχειρήματα, υπερασπιζόμενες τα συμφέροντά τους, για τη διεκδίκηση της εξουσίας. Οι άρχουσες τάξεις είχαν πάντα κοινά συμφέροντα (την προστασία του δικαιώματος στην ατομική ιδιοκτησία, την καταπίεση της εργατικής τάξης, τη συμφωνία στα ζητήματα εξωτερικής πολιτικής). Ταυτόχρονα όμως, τα μέλη τους και οι διαφορετικές ομάδες εντός τους είχαν ανταγωνιστικά συμφέροντα, από οικονομική, πολιτιστική και πολιτική σκοπιά. Οι εκλογές νομιμοποιούσαν εκείνον που θα ασκούσε την εξουσία για περιορισμένη περίοδο.

Τα μαζικά λαϊκά κινήματα των αστικών επαναστάσεων και η επακόλουθη άνοδος του σοσιαλιστικού κινήματος της εργατικής τάξης, από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα και μετά, έβαλαν στην ατζέντα την καθολική ψηφοφορία. Εκείνη την εποχή, ακόμη και για πολλούς φιλελεύθερους, η δημοκρατία ήταν συνώνυμη του σοσιαλισμού²⁴. Μόνο στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η καθολική ψηφοφορία εισήχθη στα συνταγματικά κείμενα των ανεπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών της Δύσης, υπό την πίεση της Ρώσικης Επανάστασης στο τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Η καθολική ψηφοφορία συμπεριέλαβε τις γυναίκες ακόμα πιο αργά. Οι ιδεολόγοι του νεοφιλελευθερισμού –για παράδειγμα ο Φ. Α. Χάγκεκ, που στήριξε το φασιστικό πραξικόπημα του Πινόσέτ το 1973– καταγγέλλουν ακόμη και σήμερα τους «κινδύνους» που αντιπροσωπεύει η δημοκρατία για την «ελεύθερη οικονομία»– κινδύνους που σχετίζονται με τις αποφάσεις της πλειοψηφίας στη βάση της καθολικής ψηφοφορίας. Σύμφωνα με όσα ισχυρίζονται, οι πολιτικοί (στα δημοκρατικά συστήματα) διεκδικούν τις πλειοψηφίες, και γι' αυτό προσφέρουν στο εκλογικό σώμα κοινωνικά «δωράκια», τα οποία παρεμβαίνουν στα ιδιοκτησιακά δικαιώματα και οδηγούν τη δυνα-

μική της οικονομίας της ελεύθερης αγοράς στην ασφυξία. Το διάσημο βιβλίο του Χάγκεν *Ο δρόμος προς τη δουλεία*, που εκδόθηκε το 1944, δεν αναφερόταν στον κομμουνισμό και τη Σοβιετική Ένωση αλλά στο σχέδιο του φιλελεύθερου πολιτικού Γουίλιαμ Μπέβεριτζ (στενού φίλου του Τζον Μέιναρντ Κέινς, μέλη και οι δύο του Φιλελεύθερου Κόμματος), ο οποίος διατύπωσε μεγαλόπνοες κοινωνικές μεταρρυθμίσεις για το μεταπολεμικό καθεστώς της Βρετανίας! Η έννοια της ελευθερίας την οποία επικαλούνταν η νεοφιλελεύθερη ορθοδοξία δε σχετίζεται με τη δημοκρατία αλλά με την αγορά, την ελεύθερη διάθεση της ατομικής ιδιοκτησίας και την ελευθερία σε σχέση με τον έλεγχο και την παρέμβαση του κράτους. Ο νεοφιλελευθερισμός απορρίπτει μεγάλο μέρος των περιβαλλοντικών και κοινωνικών πολιτικών, θεωρώντας τες εμπόδιο για την ελευθερία: από την ιατρική φροντίδα, τα ασφαλιστικά συστήματα και την εκπαίδευση, ως τις πολιτικές στέγασης! Στις μέρες μας, οι πολιτικές αντιπαραθέσεις στις ΗΠΑ για την ιατρική μεταρρύθμιση του Ομπάμα και οι επιθέσεις του «Κόμματος του Τσαγιού» καταδεικνύουν την αντοχή αυτής της συντηρητικής ή μάλλον αντιδραστικής πολιτικής θέσης.

Ο Μαρξ ανέλυσε τη ροπή προς τον αυταρχισμό στο τέλος της επανάστασης του 1848 στη Γαλλία. Η δικτατορία του «βοναπαρτισμού» αποτελούσε απάντηση στην πάλη των τάξεων και γενικότερα στον «κίνδυνο» μιας κοινωνικής επανάστασης: η εργατική τάξη ή, ακριβέστερα, οι λαϊκές μάζες αγωνίζονταν για την κατάληψη της εξουσίας με στόχο τη δημοκρατία και την κοινωνική δικαιοσύνη, επεμβαίνοντας στα ιδιοκτησιακά δικαιώματα της αστικής τάξης. Σε αυτές τις συνθήκες, η άρχουσα καπιταλιστική τάξη (σε συμμαχία με την «παλαιά» γαιοκτητική αριστοκρατία) ήταν πρόθυμη να θυσιάσει το δημοκρατικό σύνταγμα και το κοινοβουλευτικό πολίτευμα. Αποδέχτηκαν την προσωπική δικτατορία του Λουδοβίκου Βοναπάρτη. Ο Μαρξ υποστήριζε ότι θυσίασαν την πολιτική εξουσία προκειμένου να διατηρήσουν την οικονομική και κοινωνική τους

εξουσία²⁵. Τα φασιστικά καθεστώτα (και η κρίση του φιλελευθερισμού) το πρώτο μισό του 20^{ού} αιώνα, μετά τα αποτελέσματα του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου (Συνθήκη των Βερσαλλιών), το κύμα των επαναστατικών προλεταριακών κινημάτων που ακολούθησαν μετά το 1917 και η παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929 επιβεβαίωσαν τη ροπή προς το αυταρχικό κράτος, το «βοναπαρτισμό» ή «καισαρισμό», σε πολλές χώρες της Ευρώπης. Ο «βοναπαρτισμός» στηρίχθηκε στη μαζική υποστήριξη που του παρείχαν τμήματα των κατώτερων τάξεων («λούμπεν προλεταριάτο») και στην ανεξάρτητη εκτελεστική εξουσία της «κρατικής μηχανής» σύμφωνα με τον Μαρξ. Αργότερα, ο Μαξ Βέμπερ κατήγγειλε την αυξανόμενη γραφειοκρατικοποίηση (η οποία περιλάμβανε και την επέκταση του κρατικού παρεμβατισμού) ως την οδό προς το «ατσάλινο κλουβί της δουλείας». Αλλά και στα έργα του Πουλαντζά βρίσκουμε ανάλογα στοιχεία κριτικής για το κράτος.

Από την άλλη, το εργατικό κίνημα πρότεινε ευθύς εξαρχής ένα πρόγραμμα κοινωνικής δημοκρατίας. Πρώτα απ' όλα, η πολιτική δημοκρατία πρέπει να συνοδεύεται από την αναγνώριση της ελευθερίας των συναθροίσεων για τα κόμματα, τα συνδικάτα και άλλες ομάδες κοινωνικών συμφερόντων. Κατά δεύτερον, η κοινωνική δημοκρατία απαιτεί πολιτικές που να προάγουν την κοινωνική ευημερία, την «οικονομική δημοκρατία» (τον εργατικό έλεγχο, τη συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων, το δημοκρατικό σχεδιασμό σε επίπεδο μακροοικονομίας κ.τ.λ.) και, εντέλει, η κοινωνική δημοκρατία απαιτεί μια «μικτή οικονομία», δηλαδή τη μεταφορά τμημάτων της βιομηχανίας, των μεταφορών, της ενέργειας, των τραπεζών κ.λπ. στο δημόσιο, δηλαδή στην ιδιοκτησία του κράτους. Σε αυτούς τους τομείς, τα συνδικάτα παίζουν σημαντικό ρόλο ως ενοποιητικές δυνάμεις της κοινωνικής δημοκρατίας. Την περίοδο μεταξύ των δύο παγκοσμίων πολέμων ο αυστριακός μαρξιστής Ότο Μπάουερ μίλησε για ταξική ισορροπία, την οποία διατύπωσε σε ένα σύνταγμα που αναγνωρίζει και την ατομική ιδιοκτησία και τα πολι-

τικά και κοινωνικά δικαιώματα των εργατικών τάξεων και των οργανώσεών τους. Πολλοί σοσιαλδημοκράτες, μετά το 1945, πίστεψαν ότι ο δρόμος προς την «κοινωνική ενσωμάτωση» του καπιταλισμού της ευημερίας –στη βάση του ταξικού συμβιβασμού– ήταν αναπόδραστος. Οι σκανδιναβικές χώρες γύρω από τη Σουηδία φαίνονταν ν’ αποτελούν μια πολιτισμένη σοσιαλιστική εναλλακτική λύση στον κρατικό σοσιαλισμό της Σοβιετικής Ένωσης και των συμμάχων της. Ο δάσκαλός μου Βόλφγκανγκ Άμπεντροτ, στην ερμηνεία του για το δυτικογερμανικό Σύνταγμα του 1949, αναφέρθηκε στην κατά Μπάουερ έννοια της ισορροπίας της ταξικής εξουσίας. Ανακαλώντας την εμπειρία του 1933 (που ήταν ιδιαίτερα σημαντική για τους γερμανούς σοσιαλιστές μετά τον πόλεμο) επιβεβαίωνε ότι η σταθερότητα της δημοκρατίας, ειδικά σε περιόδους βαθιάς οικονομικής κρίσης, εξαρτάται ουσιαστικά από τη σταθερότητα των θεσμών της οικονομικής δημοκρατίας και του κράτους πρόνοιας, που πρέπει να είναι υπό την προστασία ενός ισχυρού εργατικού κινήματος²⁶.

Τέλος, στην ανάλυσή του για την Κομμούνα του Παρισιού (1871) ο Μαρξ ανέπτυξε την έννοια της επαναστατικής δημοκρατίας, η οποία ξαναχρησιμοποιήθηκε από τον Λένιν στο *Κράτος και Επανάσταση* (1917) και αποτέλεσε σημείο αναφοράς τα πρώτα χρόνια μετά την Επανάσταση των Μπολσεβίκων. Η προλεταριακή επανάσταση δεν ανατρέπει μόνο τις δομές της αστικής εξουσίας και ιδιοκτησίας. Πρέπει να καταστρέψει και το κράτος, την παλαιά «κρατική μηχανή», θεμελιώνοντας μια νέα μορφή ριζοσπαστικής δημοκρατίας: την αυτοδιαχείριση των λαών που καταργεί τη διάκριση ανάμεσα στις νομοθετικές και τις εκτελεστικές λειτουργίες. Η κατά Ρουσό άμεση δημοκρατία έχει αποτελέσει την έμπνευση για αυτές τις έννοιες. Τα κινήματα των εργατικών συμβουλίων στις επαναστάσεις του 1905 και 1917 και μετά, σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες, και τα επαναστατικά κινήματα μεταξύ 1917 και 1923 αγωγίστηκαν για θεσμούς που παραχωρούσαν την εξουσία στην ερ-

γατική τάξη. Η απόπειρα εγκαθίδρυσης της λαϊκής κυριαρχίας μέσα από τη δημιουργία νέων μορφών λαϊκής αυτοδιαχείρισης σε διάφορα επίπεδα κοινωνικής οργάνωσης, από τον τόπο εργασίας μέχρι τις κεντρικές λειτουργίες, ήταν πολύ ισχυρή εκείνη την εποχή. Ήταν όμως και πολύ αντιφατική. Στη γερμανική επανάσταση, πολλές συνελεύσεις στα εργατικά και τα στρατιωτικά συμβούλια ηγεμονεύονταν από δεξιούς σοσιαλδημοκράτες. Η Ρόζα Λούξεμπουργκ δεν είχε δικαίωμα λόγου! Η ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης, μέχρι την κατάρρευση του 1990-91, χαρακτηριζόταν από την επίσημη αποδοχή της «σοβιετικής» οργάνωσης (σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο, σε επίπεδο εργοστασίων κ.λπ.). Ταυτόχρονα όμως, χαρακτηριζόταν και από την επιβολή αυστηρού κεντρικού ελέγχου (από το κόμμα και τις υπηρεσίες ασφαλείας) σε όλους τους τομείς της κοινωνίας. Ο «δημοκρατικός συγκεντρωτισμός» ήταν στοιχείο της δομικής κρίσης του κρατικού σοσιαλισμού και αποτέλεσε τον κύριο υπεύθυνο για το τέλος του!

Νεοφιλελευθερισμός και δημοκρατία

Όταν, το 1991, η Σοβιετική Ένωση κατέρρευσε, ο αμερικανός πολιτικός επιστήμονας Φράνσις Φουκουγιάμα ανήγγειλε το «τέλος της ιστορίας». Υποστήριξε ότι ο κομμουνισμός και ο φασισμός είχαν υποβαθμίσει την αντιπροσωπευτική δημοκρατία και την οικονομία της αγοράς (δηλαδή τον καπιταλισμό). Στο τέλος του αιώνα, όμως, το αμερικανικό μοντέλο της «ελευθερίας και της δημοκρατίας» είχε θριαμβεύσει και δεν υπήρχε εναλλακτικό μοντέλο! Σήμερα, οι πολιτικοί επιστήμονες συνειδητοποιούν όλο και πιο πολύ ότι η «ηγεμονία του νεοφιλελευθερισμού», από το τελευταίο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα και μετά, πάει χέρι-χέρι με τον πλήρη μετασχηματισμό της δημοκρατίας. Πρόσφατα, ο Βόλφγκανγκ Στρέικ, διευθυντής του Ινστιτούτου Κοινωνικών Ερευνών Μαξ Πλανκ στην

Κολωνία της Γερμανίας, δημοσίευσε μια σκληρή κριτική κατά της «καταστροφής του δημοκρατικού καπιταλισμού», η οποία επιτελέστηκε σε τρία βήματα, από τη δεκαετία του 1970 και μετά. Πριν από μερικά χρόνια, ήταν ακόμη θιασώτης του «ανταγωνιστικού κορπορατισμού» και ζητούσε επιτακτικά από τα γερμανικά συνδικάτα να δεχτούν τους καταναγκασμούς του παγκόσμιου ανταγωνισμού («ΤΙΝΑ»: Δεν Υπάρχει Εναλλακτική Λύση). Τώρα κατηγορεί: «τη γοργή απο-δημοκρατικοποίηση της οικονομίας και την οικονομικοποίηση της δημοκρατίας που στοχεύει στη θεσμοποιημένη ηγεμονία του δικαίου της αγοράς επί της κοινωνικής δικαιοσύνης»²⁷. Διαφωνώ με τη θέση του Στρέεκ ότι ο «χρυσός αιώνας» του καπιταλισμού (1948-1973) ήταν περίοδος «δημοκρατίας» και κοινωνικής δικαιοσύνης. Όμως, οι απόψεις του για τα πρωτεία της αγοράς σε σχέση με το κράτος και –επομένως– για τη διαδικασία απο-δημοκρατικοποίησης (η οποία οφείλεται στην αποδόμηση του κράτους πρόνοιας, δηλαδή της «κοινωνικής δημοκρατίας»), καθώς και για τη «νεοφανή σχέση οικονομίας και πολιτικής μέσω της πλήρους αναδόμησης του κρατικού συστήματος, ειδικά στην Ευρώπη» συμπυκνώνουν επακριβώς τη ροπή προς τον αυταρχικό καπιταλισμό. Ο νεοφιλελευθερισμός κατήγγειλε το κράτος πρόνοιας, τα ισχυρά συνδικάτα και την κείνσιανή πολιτική πλήρους απασχόλησης ως αιτίες της κρίσης της δεκαετίας του 1970, η οποία γέννησε τον πληθωρισμό, την πτώση της οικονομικής μεγέθυνσης, την αυξανόμενη ανεργία και το δημόσιο χρέος. Εντέλει, ένας από τους πυλώνες της σύγχρονης δημοκρατίας, η «κοινωνική δημοκρατία» (που περιλάμβανε το κράτος πρόνοιας και τις πολιτικές πλήρους απασχόλησης) καταρρίφθηκε. Πυλώνας ο οποίος τον 20^ο αιώνα θεωρούνταν απαραίτητο στοιχείο πολιτικής σταθερότητας σε περιόδους κρίσης, σύμφωνα με τα προγράμματα των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων της Δυτικής Ευρώπης²⁸. Η Μάργκαρετ Θάτσερ είχε κηρύξει τον πόλεμο σε αυτά τα προγράμματα με την περίφημη δήλωσή της: «Δε γνωρίζω τι είναι η κοινωνία, εγώ γνω-

ρίζω μόνο άτομα!». Στην πραγματικότητα, με αυτή τη δήλωση, κήρυσσε τον πόλεμο –το 1984-85– στα βρετανικά συνδικάτα, και πρώτα απ’ όλα στα συνδικάτα των μαχητικών μεταλλεργατών²⁹.

Ο Στίβεν Γκιλ, πολιτικός επιστήμονας από το Τορόντο του Καναδά, έδειξε πώς ο παγκόσμιος χρηματοπιστωτικός καπιταλισμός και η ιδεολογική και πολιτική ηγεμονία του νεοφιλελευθερισμού επέβαλαν ένα «νέο συνταγματισμό», τον οποίο ο Γκιλ ορίζει ως «πειθαρχικό νεοφιλελευθερισμό»³⁰. Οι κυβερνήσεις, οι πολιτικοί φορείς γενικά, έρχονται αντιμέτωποι με τις αποκαλούμενες «οικονομικές αναγκαιότητες» (“Sachzwänge”) που επιβάλλουν οι αγορές (ιδίως οι χρηματοπιστωτικές) και ο παγκόσμιος ανταγωνισμός. Προκειμένου να βελτιωθεί η ανταγωνιστικότητα (της επιχείρησης, της πόλης, του πανεπιστημίου, της χώρας κ.τ.λ.) πρέπει να μειωθούν οι φόροι, οι νομικοί περιορισμοί, το κοινωνικό κόστος και, φυσικά, οι μισθοί, προσαρμοζόμενοι στο προωθημένο επίπεδο της παγκόσμιας ανταγωνιστικότητας. Ταυτόχρονα, η τιμή των πρώην «δημόσιων αγαθών» (παιδεία, υγεία, μεταφορές, πολιτισμός κ.ά.) ανεβαίνει, ως συνέπεια της ιδιωτικοποίησης. Η Ευρωπαϊκή Κοινή Αγορά, που στις αρχές της δεκαετίας του 1990 είχε ήδη ιδρυθεί, συνοδευόταν από το μήνυμα ότι, εφεξής, τα εθνικά κοινωνικά κράτη έπρεπε να αντιμετωπίζουν την πίεση των ιδιωτικοποιήσεων και του ανταγωνισμού εντός μιας κοινής αγοράς που δεν είχε σύνορα για τα αγαθά, το κεφάλαιο, τις υπηρεσίες και την εργασία. Η «ενεργοποίηση των κοινωνικών πολιτικών» από τις κυβερνήσεις των Νέων Εργατικών της εποχής προσπάθησε να ανταποκριθεί σε αυτήν την πίεση μέσω του ανοίγματος των ασφαλιστικών συστημάτων και του υγειονομικού τομέα στις ιδιωτικοποιήσεις και τις χρηματιστηριακές αγορές. Τέτοιες «αναγκαιότητες» εξουδετέρωσαν τη δημοκρατική νομιμοποίηση των πολιτικών αποφάσεων. Οι μεγάλοι τραπεζίτες ανακάλυψαν, για παράδειγμα, ότι οι χρηματοπιστωτικές αγορές συνιστούν την «πέμπτη εξουσία» στη δημοκρατία. Μαζί με τη νομοθετική, την εκτελεστική και τη δικαστική,

στο σύστημα διάκρισης των εξουσιών, και μαζί με τον ελεγκτικό ρόλο του δημοσίου και των ΜΜΕ, οι διεθνείς χρηματοπιστωτικές αγορές διαθέτουν την εξουσία να «διορθώνουν πάραυτα τις λάθος επιλογές» των οργάνων που αποφασίζουν σε εθνικό ή τοπικό επίπεδο. Και πώς ασκούν αυτή την εξουσία; Μέσω της αξιολόγησης από εταιρείες αξιολόγησης, μέσω επιτοκίων δανεισμού και κρατικών ομολόγων, μέσω της φυγής κεφαλαίων, της συναλλαγματικής ισοτιμίας με το αμερικανικό δολάριο κ.ο.κ.

Τελικά, μετά το 2008, η κρίση έδειξε ότι ένα ενδεχόμενο χρηματιστηριακό κραχ απειλεί τη συνολική τάξη στο καπιταλιστικό σύστημα της εποχής μας. Ενστερνιζόμενες το σλόγκαν «πολύ μεγάλος για να χρεοκοπήσει», οι κυβερνήσεις πείστηκαν να κινητοποιήσουν τεράστια ποσά για τη σωτηρία του χρηματοπιστωτικού τομέα. Μέχρι σήμερα, η διαχείριση της κρίσης είναι επικεντρωμένη στη σταθεροποίηση του χρηματοπιστωτικού τομέα. Όμως, επαναλαμβάνω, αυτές οι «αναγκαιότητες» δεν αποτελούν ούτε φυσικούς νόμους ούτε καθαρά οικονομικούς περιορισμούς. Πίσω τους κρύβονται, όπως πάντα τονίζει ο Ντέιβιντ Χάρβεϊ, έκδηλα συμφέροντα που έχουν στόχο την ενίσχυση της εξουσίας της αστικής τάξης. Οι κυβερνήσεις και άλλοι πολιτικοί παράγοντες εξυπηρετούν αυτά τα συμφέροντα. Διεθνείς οργανισμοί όπως το ΔΝΤ, η Παγκόσμια Τράπεζα, η ΕΕ και η ΕΚΤ παίζουν κεντρικό ρόλο σε αυτό το παιχνίδι. Στην Ελλάδα, πρέπει να μάθετε με επώδυνο τρόπο πώς λειτουργεί το δεσποτικό καθεστώς που αντιπροσωπεύει η τρόικα! Πρόσφατα, ο σοσιαλδημοκράτης πρώην πρωθυπουργός της Ισπανίας Χοσέ Λουίς Θαπατέρο εξέδωσε ένα βιβλίο για τις τελευταίες 600 ημέρες της πρωθυπουργίας του (2004-2011). Όταν η κρίση έπληξε την Ισπανία, το 2009, αναγκάστηκε να μειώσει τις κυβερνητικές δαπάνες, παρότι ήταν πεπεισμένος ότι μπορούσε να διαχειριστεί την κρίση με μέτρα προερχόμενα από την κείνσιανή παράδοση. Όμως, σε μια συνάντηση της Ευρωομάδας (Euro-Group) το Μάιο του 2010, οι φιλελεύθεροι, συντηρητι-

κοί ομόλογοί του του γνωστοποίησαν ότι δεν υπήρχε περιθώριο για κείνσιανές πολιτικές στην υπερχρεωμένη Ευρώπη. Έτσι, έπρεπε να μάθει ότι οι μείζονες αποφάσεις της ισπανικής πολιτικής δεν θα παίρνονταν πλέον στη Μαδρίτη, αλλά στις Βρυξέλλες και, όλο και περισσότερο, στο Βερολίνο³¹. Κατά συνέπεια, οι ιδεολόγοι του νεοφιλελευθερισμού θριάμβευσαν: οι αριστερές πολιτικές (ακόμη και στην ήπια κείνσιανή εκδοχή τους) δεν είναι πλέον εφαρμόσιμες απέναντι στα «ισχυρά όπλα της αγοράς».

Ας δούμε τώρα τις συνέπειες αυτών των πολιτικών για τη δημοκρατία. Ο ριζοσπαστισμός της αγοράς, οι πολιτικές των ιδιωτικοποιήσεων, της απορρύθμισης και της «ευελιξίας» στην αγορά εργασίας παράγουν –μαζί με φορολογικές πολιτικές που ευνοούν τα υψηλότερα εισοδήματα, τα κέρδη και τον πλούτο– μια διαρκή αύξηση της κοινωνικής ανισότητας και τη διεύρυνση του χάσματος μεταξύ πλουσίων και φτωχών, με τη μεσαία τάξη ανάμεσά τους να απειλείται από κοινωνική παρακμή³². Ο άτυπος ή επισφαλής τομέας της αγοράς εργασίας, με χαμηλούς μισθούς, χωρίς κοινωνικά δικαιώματα και προστασία από τα συνδικάτα, διευρύνθηκε σημαντικά την τελευταία δεκαετία. Για τις ΗΠΑ, οι Τζέικομπ Χάκερ και Πολ Πίρσον έδειξαν –στο έργο με τίτλο «Πολιτικές τύπου: ο νικητής τα παίρνει όλα»– πώς οι πολιτικές που κάνουν τους πλούσιους πλουσιότερους (ιδίως το 1% των πλουσίων) ευθύνονται για την αυξανόμενη φτώχεια³³. Εξαιτίας των χαμηλών μισθών του αποκαλούμενου επισφαλούς τομέα, η φτώχεια μπορεί να συνυπάρχει με την «πλήρη απασχόληση»³⁴. Αυτή η τάση υπονομεύει εμφανώς τη δημοκρατία. Μαζί με την αυξανόμενη φτώχεια και περιθωριοποίηση, ο αριθμός των ανθρώπων που δε συμμετέχουν πια σε δημοκρατικές πολιτικές και στο δημόσιο διάλογο αυξάνεται. Αυτό επηρεάζει τη συμμετοχή τους στην εκλογική διαδικασία, σε πολιτικά κόμματα ή ομάδες κοινωνικών συμφερόντων, αλλά και το γενικό ενδιαφέρον για τα δημόσια/πολιτικά θέματα (για παράδειγμα, την ανάγνωση εφημερίδων). Μεγάλες μερίδες του πληθυσμού δε νιώ-

θουν πλέον να τους αντιπροσωπεύουν οι πολιτικές της δημοκρατίας. Ο Πίτερ Μέιρ, ιρλανδός πολιτικός επιστήμονας, χαρακτήρισε την «αποδυνάμωση» της δημοκρατίας ως μια πορεία προς «τη δημοκρατία χωρίς δήμο»³⁵, που συνοδεύεται από αδιαφορία ή απαξίωση όσων είναι περιθωριοποιημένοι και αποκλεισμένοι από την κοινωνική συνοχή και τις πολιτικές της δημοκρατίας. «Η προσπάθεια ενίσχυσης της μεγέθυνσης μέσω της φιλελευθεροποίησης άφησε το στίγμα της στη δημοκρατία. Στις χώρες όπου εντείνεται η ανισότητα, οι πολίτες χάνουν την εμπιστοσύνη τους στις εκλογές, τα κοινοβούλια και τις κυβερνήσεις». Στον αντίποδα, η συγκριτική μελέτη διαφόρων ευρωπαϊκών χωρών δείχνει ότι: «Υπάρχει λιγότερη δυσφορία για τη δημοκρατία στις χώρες με μεγαλύτερη ισότητα, οι οποίες διατηρούν ακόμη συγκριτικά υψηλά επίπεδα φορολογίας και δημόσιων δαπανών»³⁶. Αυτές οι νέες ταξικές γραμμές, η κοινωνική πόλωση και η πολιτική αποδόμηση της κοινωνικής συνοχής, ευνόησαν την άνοδο του δεξιού λαϊκισμού και των νεοναζιστικών κομμάτων σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες!

Σε αυτή τη βάση, συμβαίνει κι ένας άλλος μετασχηματισμός. Για τον Κόλιν Κράουτς, το κύριο χαρακτηριστικό της «μεταδημοκρατίας» είναι ότι η κατάργηση του δήμου ως του κυρίαρχου, του υποκειμένου της δημοκρατίας, οφείλεται στο γεγονός ότι –χωρίς αλλαγή του συντάγματος, του θεσμικού συστήματος και των τυπικών δημοκρατικών κανόνων– οι οικονομικές και χρηματιστηριακές ελίτ παρεμβαίνουν στην πολιτική των κυβερνήσεων όλο και πιο άμεσα και επιτυχημένα. Όπως, για παράδειγμα, στις πολιτικές φορολόγησης, τραπεζικού ελέγχου, στις πολιτικές για το περιβάλλον και την ενέργεια και, φυσικά, για την Ευρώπη³⁷. Ταυτόχρονα, οι αποφάσεις των κεντρικών τραπεζών και των διεθνών οργανισμών αποτελούν μέσο παρέμβασης και ταξικής εξουσίας. Για παράδειγμα, οι ευρωπαϊκές πολιτικές από την ίδρυση της Κοινής Αγοράς αλλά και όσες σχετίζονται με τη διαχείριση της κρίσης από το 2010 και μετά αποτελούν κεντρικό θέμα άμεσης παρέμβασης εταιρειών και

ομίλων³⁸. Η επιρροή του εταιρικού και του τραπεζικού λόμπι στις Βρυξέλλες αυξήθηκε σημαντικά τα τελευταία χρόνια. Εμπειρογνώμονες και νομικοί που εργάζονται για τράπεζες και ασφαλιστικές εταιρείες (ή τις ενώσεις τους) προσλαμβάνονται σε κυβερνητικές θέσεις, προκειμένου να προωθούν νομοσχέδια για τη ρύθμιση του χρηματοπιστωτικού τομέα.

Ο «αυταρχικός καπιταλισμός» συνεπάγεται την υποταγή των κυβερνήσεων στις αποκαλούμενες αντικειμενικές αναγκαιότητες που προκύπτουν από τη λειτουργία των αγορών αγαθών και πίστης. Η ισορροπία ανάμεσα στις εκταμιεύσεις και τα επιτόκια των κρατικών ομολόγων γίνονται κεντρικές παράμετροι στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Εντός της εκάστοτε χώρας, ένας αυξανόμενος αριθμός ανθρώπων είτε αποκλείεται από την πολιτική συμμετοχή είτε δεν έχει –μαζί με έναν αυξανόμενο αριθμό μεταναστών από φτωχές χώρες– αστικά δικαιώματα που να του επιτρέπει να συμμετέχει στα κοινά³⁹. Με αυτό τον τρόπο, η ασυμμετρία μεταξύ των πλούσιων και των φτωχών αυξάνεται τρομακτικά και στο πολιτικό πεδίο. Αυτές οι τάσεις ενισχύονται βεβαίως από τον κυρίαρχο προσανατολισμό στην κατανάλωση. Η μεγέθυνση του ιδιωτικού χρέους απορρέει κυρίως από την αγορά σπιτιών και διαμερισμάτων, αυτοκινήτων και άλλων καταναλωτικών αγαθών πολυτελείας. Επιπλέον, η χρήση πιστωτικών καρτών –που είναι σύγχρονη εφεύρεση– έχει αυξήσει το ιδιωτικό χρέος, καθιστώντας το τον δεύτερο πυλώνα (μαζί με το δημόσιο χρέος) της οικονομίας του χρέους, που τροφοδοτείται στις μέρες μας από τα χαμηλά επιτόκια που καθορίζουν η Αμερικανική Ομοσπονδιακή και η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα. Για να καταλάβουμε την παθητικότητα μεγάλων τμημάτων της εργατικής τάξης απέναντι στην κρίση χρέους του 2008, πρέπει να αναγνωρίσουμε το γεγονός ότι μεγάλος αριθμός εργατικών οικογενειών είναι υπερχρεωμένος. Φοβούνται ότι η ανεργία, η επισφάλεια και τα χρέη θα επιταχύνουν την κοινωνική τους παρακμή. Στις ΗΠΑ και την Ισπανία –υποθέτω και στην

Ελλάδα– η κρίση στην αγορά ακινήτων οδήγησε σε μαζικές εξώσεις με τη χρήση βίας.

Στον καταναλωτικό καπιταλισμό, η ευτυχία και η ευημερία καθορίζονται ευρέως από την απόκτηση αγαθών. Ο καταναλωτικός καπιταλισμός αποτελεί θρησκεία! Επιπλέον, οι νέοι έχουν αποξενωθεί από την πολιτική, όχι μόνο εξαιτίας των καταναλωτικών «ονείρων» αλλά των σύγχρονων μορφών επικοινωνίας στο διαδίκτυο και των μαζικών εκδηλώσεων στον τομέα του αθλητισμού και της λαϊκής κουλτούρας. Τους απασχολεί υπερβολικά η προσωπική τους και όχι η κοινωνική ευημερία ή το συλλογικό συμφέρον και η αλληλεγγύη μέσα στην κοινότητα. Τους ενδιαφέρει περισσότερο η διασκέδαση που τους παρέχουν νέες μαζικές κουλτούρες για τους νέους. Όμως, ακόμη και στη διασκέδαση υπερισχύουν οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι νέοι: ανταγωνισμός στο σχολείο και το πανεπιστήμιο, ανταγωνισμός για μια καλή δουλειά, ανταγωνισμός για αναγνώριση, για στοργή, ομορφιά και επιτυχία. Φυσικά, αυτές οι τάσεις παράγουν και τις αντίρροπές τους. Γι' αυτό, από το 2011 και μετά, σε πολλές χώρες και πόλεις στον κόσμο, κυρίως νέοι είναι όσοι διαμαρτύρονται και επαναστατούν ενάντια σε αυτή τη μορφή ανταγωνιστικού ολοκληρωτισμού, που συνδυάζεται με την καταστροφή κάθε προοπτικής για το μέλλον τους.

Αν αυτή η ανάλυση είναι σωστή, ίσως καταλαβαίνετε γιατί μιλάω για «αυταρχικό καπιταλισμό» και όχι για «αυταρχικό κρατισμό», όπως έκανε ο Νίκος Πουλαντζάς στο τέλος της δεκαετίας του 1970. Μέχρι εδώ, τόνισα μακροχρόνιες τάσεις που συνδέονται με τον κύκλο της νεοφιλελεύθερης ηγεμονίας ο οποίος ξεκίνησε γύρω στα μέσα της δεκαετίας του 1970 στις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες της Δύσης. Οι τάσεις αυτές είναι κυρίως προϊόν της απελευθέρωσης των αγορών και μιας πολιτικής διαχείρισης που ευνοεί την ανταγωνιστικότητα, τόσο σε τοπικό επίπεδο όσο και στην παγκόσμια αγορά. Ταυτόχρονα, είναι μέρος της αναδιοργάνωσης της παγκόσμιας καπιταλιστικής αυτοκρατορίας που ξεκί-

νησε τη δεκαετία του 1970 υπό την καθοδήγηση του αμερικανικού κράτους και της κεντρικής τράπεζας των ΗΠΑ (Fed). «Τα εθνικά κράτη [...] πρέπει να αναλάβουν την ευθύνη για το γεγονός ότι ευνόησαν τη συσσώρευση του κεφαλαίου με τρόπο που άφηνε στις ΗΠΑ τη διαχείριση της διεθνούς καπιταλιστικής τάξης»⁴⁰. Ακόμη και ο έλεγχος της ατομικής συμπεριφοράς ακολουθεί όλο και πιο έντονα τους κανόνες του επιταχυνόμενου ανταγωνισμού⁴¹.

Σε πολιτικό επίπεδο, «ο νέος συνταγματισμός παραχωρεί προνομιακά δικαιώματα ιθαγένειας και εκπροσώπησης στο εταιρικό κεφάλαιο, ενώ εμποδίζει τη διαδικασία εκδημοκρατισμού που μετρά αιώνες αγώνων για την αντιπροσώπευση. Κεντρική, ωστόσο, στο νέο συνταγματισμό, είναι η επιβολή πειθαρχίας στους δημόσιους θεσμούς, εν μέρει για να προληφθεί η κρατική παρέμβαση στα δικαιώματα ιδιοκτησίας, αλλά και στις επιλογές εισόδου και εξόδου των κατόχων κινητού κεφαλαίου ανάλογα με την εκάστοτε πολιτική συγκυρία [...] Οι παραδοσιακές έννοιες του συνταγματισμού συνδέονται με τα πολιτικά δικαιώματα, τις υποχρεώσεις και τις ελευθερίες, καθώς και τις διαδικασίες που δίνουν θεσμική μορφή στο κράτος»⁴². Από αυτό συνάγεται ότι η θεωρία του «βοναπαρτισμού», που αποδίδει την αυταρχική στροφή που συντελέστηκε στον καπιταλισμό (σε βαθμό που αγγίζει τη φασιστική δικτατορία και την τρομοκρατία) στην «αποτυχημένη απόπειρα της εργατικής τάξης να καταλάβει την κρατική εξουσία» (το 1848 ή την περίοδο μεταξύ 1917 και 1923), δεν μπορεί να εξηγήσει επαρκώς το μετασχηματισμό της σχέσης μεταξύ καπιταλισμού και δημοκρατίας από το τελευταίο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα μέχρι τις μέρες μας. Ο νεοφιλευθερισμός ήταν μια ταξική στρατηγική που ήθελε να αντικρούσει την ορμή της ταξικής πάλης που διεξαγόταν στις αρχές της δεκαετίας του 1970 και την αυξανόμενη δύναμη της εργατικής τάξης. Η εργατική τάξη εκφραζόταν μέσα από αριστερά κόμματα και κυβερνήσεις που ευαγγελίζονταν τη διεύρυνση του δημόσιου τομέα, τη βελτίωση της κοινωνικής ασφάλισης, μεταρ-

ρυθμίσεις στη βασική και την πανεπιστημιακή εκπαίδευση, την ενδυνάμωση της δημοκρατίας στα εργοστάσια, τα πανεπιστήμια, τα μέσα ενημέρωσης κ.ά. Οι ταξικοί αγώνες έθεσαν τέλος στις δικτατορίες που επιβλήθηκαν στην Ελλάδα, την Πορτογαλία και την Ισπανία. Στις αρχές της δεκαετίας του 1970, ακόμη και τμήματα της αστικής τάξης είχαν πειστεί ότι το μέλλον αυτών των χωρών συνδεόταν με το σοσιαλισμό. Όμως, η ροπή προς μια «δημοκρατία συμβατή με την αγορά» (η έκφραση ανήκει στη γερμανίδα καγκελάρια κ. Μέρκελ), προς νέες μορφές πειθαρχίας, τις οποίες επιβάλλει ο ανταγωνισμός, η ροπή προς τον έλεγχο στη φουκωική του εκδοχή, εδραιώθηκε μετά την πολιτική νίκη του νεοφιλελευθερισμού στα τέλη της δεκαετίας του 1970, σε εθνική και παγκόσμια κλίμακα, στη βάση μιας καταστροφικής ήττας του σοσιαλισμού και της εργατικής Αριστεράς! Έτσι, το νέο σύστημα ελέγχου που ασκεί η αγορά δεν απαιτεί την κατάλυση των δημοκρατικών συνταγμάτων και θεσμών!

Υπάρχει, όμως, μια πλευρά της αποδυνάμωσης του εκδημοκρατισμού που επιβεβαιώνει τη θέση του Πουλαντζά για τον «αυταρχικό κρατισμό». Η πρωτοκαθεδρία της αγοράς και του ανταγωνισμού και η υποχώρηση του κράτους στο σύστημα του «πειθαρχικού νεοφιλελευθερισμού» είναι προφανώς οι κυρίαρχες τάσεις. Από την άλλη, οι κατασταλτικοί μηχανισμοί του κράτους έχουν ενισχυθεί. Μυστικές υπηρεσίες στις οποίες δεν ασκείται κοινοβουλευτικός και δημόσιος έλεγχος χρησιμοποιούν τώρα τεχνολογίες πληροφοριών για να τελειοποιήσουν τα παγκόσμια δίκτυα ελέγχου στο σύνολο της κοινωνίας. Η αμερικάνικη NSA και άλλες μυστικές υπηρεσίες έχουν επεκτείνει αυτό το είδος ελέγχου σε όλο τον κόσμο. Τμήματα της αστυνομίας έχουν μετασχηματισθεί σε «στρατό» εμφυλίου πολέμου προκειμένου να αντιμετωπίζουν τις διαδηλώσεις με μαζικές αστυνομικές επιθέσεις. Στο όνομα του «πολέμου κατά της τρομοκρατίας», από το 2001 και μετά, όχι μόνο στις ΗΠΑ αλλά και αλλού, τα συγκεκριμένα όργανα εκτελεστικής

εξουσίας διευρύνθηκαν και τελειοποιήθηκαν. Θεμελιώδη δημοκρατικά δικαιώματα καταργήθηκαν. Από τη μία, αυτό αντανακλά μια αναδιάρθρωση του συστήματος των κρατικών μηχανισμών προς όφελος του παγκόσμιου ανταγωνισμού και του «κράτους ασφάλειας». Από την άλλη, αντανακλά μια αυξανόμενη «ανάγκη για ασφάλεια» από το κράτος και τις κυρίαρχες τάξεις.

Η αύξηση των «νησίδων φτώχειας» μέσα στην κοινωνία και ο αυξανόμενος αριθμός των μεταναστών που ζουν σε συνθήκες απόλυτης φτώχειας και χωρίς αστικά δικαιώματα έχουν οδηγήσει στην ανάδυση νέων μορφών εγκληματικότητας, επιθετικότητας και ρατσισμού. Ταυτόχρονα, η εντεινόμενη κοινωνική πόλωση και οι συνέπειες της κρίσης του 2008 αποδυναμώνουν τη νομιμότητα των «ηγεμονικών μπλοκ»: η προοπτική της κοινωνικής και πολιτικής αντίστασης έχει σίγουρα ενισχυθεί από το 2001 και μετά. Η καταστολή των κινημάτων αυτών, που θα μπορούσαν να αναβιώσουν το πρόγραμμα του σοσιαλισμού, απαιτεί περισσότερο κρατικό έλεγχο. Οι πόλεμοι στο Ιράκ και το Αφγανιστάν έδειξαν ότι η χρήση της σύγχρονης πολεμικής τεχνολογίας (συμπεριλαμβανομένου του πολέμου με μη επανδρωμένα αεροσκάφη) συνδυάζεται με πιο ακραίες μορφές καταστολής των ανθρώπινων δικαιωμάτων (βασανισμός, φυλακές τύπου Γκουαντάναμο, απαγωγή υπόπτων κ.ά.). Τα απόρρητα έγγραφα της NSA που δημοσιοποίησε πρόσφατα ο Έντουαρντ Σνόουντεν απέδειξαν πόσο έχει πληγεί η δημοκρατία στις μέρες μας και πόσο έχει εξελιχθεί η κατασκευή συστημάτων που επιτρέπουν την άσκηση κρατικού ελέγχου επάνω σε άτομα αλλά και στο σύνολο της κοινωνίας.

Η στροφή στον αυταρχικό καπιταλισμό

Μέχρι αυτό το σημείο εστίασα την προσοχή μου στη σχέση ανάμεσα στη νίκη του νεοφιλελευθερισμού και την αποδυνάμωση της

δημοκρατίας στο επίπεδο των εγχώριων πολιτικών και των δημοκρατικών κοινοβουλευτικών θεσμών. Ο δρόμος προς την κοινωνία της πειθαρχίας χαράσσεται κυρίως από την αγορά και τις διαδικασίες ανταγωνισμού. Η μεγέθυνση του «κράτους ασφάλειας» είναι μια αντίδραση στην εκδήλωση των κοινωνικών αντιθέσεων και τη φθίνουσα νομιμοποίηση της πολιτικής τάξης ή του «ηγεμονικού μπλοκ». Οι εξωτερικές προκλήσεις («πόλεμος κατά της τρομοκρατίας») δυναμώνουν αυτές τις ροπές. Σε κάθε χώρα όμως, ο αστερισμός των παραπάνω αντιθέσεων παίρνει την τελική μορφή του από τα ιδιαίτερα εθνικά χαρακτηριστικά, τις παραδόσεις, τις σχέσεις των κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων κ.τ.λ. Η περίπτωση της ελληνικής κρίσης αποτελεί παράδειγμα συνδυασμού των γενικών παραμέτρων (που απορρέουν από την κρίση του παγκόσμιου καπιταλισμού αλλά και την ευρωπαϊκή κρίση) με πολύ συγκεκριμένους εθνικούς παράγοντες και μοτίβα της κρίσης. Σε αυτούς συμπεριλαμβάνεται το γεγονός ότι η χώρα καθοδηγήθηκε και κυβερνήθηκε επί μακρόν από ένα μικρό αριθμό πλούσιων και ισχυρών οικογενειών. Ένα σύστημα πελατειακών σχέσεων καλλιεργημένο από τα πάνω καθιέρωσε αυτό το είδος εξουσίας σε πολλούς τομείς της κοινωνίας και του κράτους. Αυτό το καθεστώς οδήγησε τη χώρα στην κρίση και εμπόδισε την εφαρμογή δημοκρατικών μεταρρυθμίσεων. Η συσσώρευση πλούτου δεν συνδέεται μόνο με τις ηγετικές θέσεις που κατέλαβε αυτή η ελίτ στην ελληνική οικονομία, αλλά και με την κατάχρηση της κρατικής εξουσίας προς όφελος μιας ολιγαρχίας η οποία, για παράδειγμα, μεταφέρει τα κέρδη και τα μερίσματά της από τη χρηματιστηριακή αγορά στις κτηματαγορές της Νέας Υόρκης, του Λονδίνου, του Παρισιού και του Βερολίνου. Στοιχεία αυτού του συστήματος εκμετάλλευσης και κυριαρχίας είναι: η φορολογική πολιτική υπέρ των πλουσίων, η κατάχρηση των κρατικών δαπανών και των επιδοτήσεων της ΕΕ για άντληση προσωπικού πλούτου, ο έλεγχος (και η διαφθορά) του δικαστικού σώματος κ.τ.λ. Επομένως, η λύση για την κρίση δεν μπο-

ρεί να αναζητηθεί μόνο στην αλλαγή της πολιτικής και των θεσμικών δομών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Πρέπει να ξεκινήσουμε από ένα ριζοσπαστικό δημοκρατικό μετασχηματισμό σε εθνικό επίπεδο.

Με την κρίση του 2008, η πορεία προς τον αυταρχικό καπιταλισμό πέρασε σε νέο στάδιο. Η διαχείριση της κρίσης από την ΕΕ μετά το 2010 καθοδηγείται από πολιτικές λιτότητας. Η κρίση, όπως επιβεβαιώνουν οι ιδεολόγοι αυτής της πολιτικής, θεωρείται προϊόν της συσσώρευσης του δημόσιου χρέους κατά την προηγούμενη δεκαετία. Αυτή η ερμηνεία είναι απολύτως λανθασμένη, αλλά εξυπηρετεί τα συμφέροντα του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου και νομιμοποιεί τις πολιτικές λιτότητας και τις περικοπές των κοινωνικών δαπανών. Η Μεγάλη Κρίση του 2008 είναι προϊόν της δομικής υπερσυσσώρευσης κεφαλαίου στα παραδοσιακά κέντρα του δυτικού καπιταλισμού και της ακραίας εξάπλωσης του κερδοσκοπικού κεφαλαίου στις παγκόσμιες χρηματοπιστωτικές αγορές. Και στην ΕΕ, η κρίση είναι αποτέλεσμα του γεγονότος ότι, από την εισαγωγή του ευρώ το 2000, η άνιση ανάπτυξη των εθνικών ισοζυγίων πληρωμών ανάμεσα στις πλεονασματικές και τις ελλειμματικές χώρες της Ευρωζώνης παγιώθηκε και χρηματοδοτήθηκε μέσω δανείων με χαμηλά επιτόκια. Όταν, μετά το 2008, οι εθνικές κυβερνήσεις έπρεπε να παρέμβουν με μεγάλα χρηματικά ποσά για να προλάβουν την κατάρρευση όχι μόνο του χρηματοπιστωτικού τομέα αλλά και της ίδιας της οικονομίας και της αγοράς εργασίας, οδηγήθηκαν σε μια κατάσταση χρεωκοπίας, η οποία θα μπορούσε να επιταχύνει την κατάρρευση του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος που έχει ως επίκεντρο τη Γουόλ Στριτ ή, τουλάχιστον, του ευρωπαϊκού. Στο σημείο αυτό επενέβησαν οι φορείς διαχείρισης της κρίσης, σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο, επιβάλλοντας πολιτικές λιτότητας σε συνδυασμό με έναν αριθμό υποχρεώσεων. Τα μέτρα διάσωσης εξυπηρετούσαν: α) τη σταθεροποίηση του χρηματοπιστωτικού τομέα και των ιδιαίτερων συμφερόντων των

φορέων του (τράπεζες, ασφαλιστικές εταιρείες, ασφαλιστικά ταμεία, αμοιβαία κεφάλαια, εταιρείες μετοχικού κεφαλαίου, εταιρείες αξιολόγησης κ.ά.) και β) τα συμφέροντα των σχετικά σταθερών και πλούσιων βορειοευρωπαϊκών χωρών γύρω από τη Γερμανία που έχουν πλεονάσματα και οικονομική μεγέθυνση χάρη στις εξαγωγές της βιομηχανίας τους ιδιαίτερα στην Κίνα και τις χώρες των BRICS.

Τις πλεονασματικές χώρες τις συμφέρει να επιβάλλουν την πειθαρχία στις χώρες που έχουν ελλείμματα, ώστε να αποφύγουν τη συλλογική ευθύνη (εντός της ΕΕ) για τα χρέη. Οι ελλειμματικές χώρες-οφειλέτες προσπαθούν να αποδυναμώσουν τον πειθαρχικό έλεγχο που τους επιβάλλεται απ' έξω και να πείσουν τους πιστωτές τους να δεχθούν την κατανομή του κόστους. Έτσι όμως η ευρωπαϊκή αλληλεγγύη καταστρέφεται ολοσχερώς. Η πρόταση –των συνδικάτων– για ένα ευρωπαϊκό Σχέδιο Μάρσαλ που να στοχεύει στην ανοικοδόμηση των οικονομιών του νότου που έχουν πληγεί από την κρίση δεν είχε καμιά ελπίδα επιτυχίας. Το σχέδιο της ευρωπαϊκής καπιταλιστικής τάξης είναι η ισχυροποίηση της ΕΕ ως παγκόσμιου παίκτη στην παγκόσμια τάξη πραγμάτων του 21^{ου} αιώνα, οικονομικά, πολιτικά και στρατιωτικά⁴³. Τα γεωπολιτικά συμφέροντα καθορίζουν όχι μόνο τον τρόπο διαχείρισης της κρίσης στην ΕΕ, αλλά και τους ευρωπαϊκούς χειρισμούς στην ουκρανική κρίση, τις διαπραγματεύσεις για την Υπερατλαντική Συμφωνία Εμπορίου και Επενδύσεων με τις ΗΠΑ (ΤΤΙΑ) και τον επαναπροσδιορισμό των σχέσεων με την Κίνα και τη Ρωσία. Σε αυτό το πλαίσιο, το ευρώ πρέπει να διασωθεί ως ένα από τα βασικά στοιχεία αυτής της στρατηγικής. Έτσι, η ευρωπαϊκή καπιταλιστική τάξη αποδέχεται τη διεύρυνση των κοινωνικών ανισοτήτων εντός της ΕΕ και την καθοδήγηση από την κυβέρνηση της Γερμανίας. Όμως, η ευρωπαϊκή καπιταλιστική τάξη ξέρει πολύ καλά ότι οι συνέπειες αυτής της πολιτικής θα καταστρέψουν την ευρωπαϊκή αλληλεγγύη, θα προκαλέσουν κοινωνικές και πολιτικές αντιδράσεις και πόλωση ανάμεσα στις δυνάμεις της ριζοσπαστικής αριστεράς που επιθυμούν το δη-

μοκρατικό μετασχηματισμό της ΕΕ και την εθνικιστική ακροδεξιά, που θέτει υπό αμφισβήτηση την ΕΕ συνολικά. Σε κάθε περίπτωση, αν η κρίση δεν αντιμετωπιστεί επιτυχώς και επικρατήσουν αυτές οι τάσεις, η βία και ο κρατικός έλεγχος θα αυξηθούν και θα εντατικοποιηθούν.

Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα είναι αρμόδια για τη χορήγηση «φθηνού χρήματος» με στόχο τη διάσωση των τραπεζών και την ενθάρρυνση των επενδύσεων. Όμως, οι πολιτικές λιτότητας που επιβάλλουν η ΕΕ, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και η τρόικα δεν επιλύουν τις αντιθέσεις που οδήγησαν τις χώρες του νότου στην κρίση. Αντιθέτως, ενισχύουν την οικονομική κρίση. Το ιδιωτικό και το δημόσιο χρέος αυξήθηκαν σημαντικά από το 2008 μέχρι σήμερα. Η ανεργία και η φτώχεια αυξάνονται, οι μισθοί μειώνονται και ο δημόσιος τομέας (υγεία, βασική εκπαίδευση, πανεπιστήμια) κατεδαφίζεται. Την ίδια ώρα, δραματικές αλλαγές προωθούνται στην αγορά εργασίας, το κοινωνικό κράτος, τα εργασιακά και συνδικαλιστικά δικαιώματα. Η οικονομία ασφυκτιά, η κοινωνία καταστρέφεται, τα άτομα οδηγούνται στην απόγνωση και την εξάντληση. Η κατάσταση περιπλέκεται από τη σχετική στασιμότητα της οικονομίας, το αυξανόμενο δημόσιο χρέος και την πολιτική αστάθεια στην Ιταλία και τη Γαλλία, δύο από τα μεγάλα ιδρυτικά μέλη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Η διαχείριση της κρίσης ως «δημοσιονομική δικτατορία» –η οποία επιβάλλεται σε όλη την κοινωνία– διενεργείται ως αναβίωση και ενίσχυση της νεοφιλελεύθερης πολιτικής και ιδεολογίας⁴⁴. Ένας από τους κύριους στόχους αυτής της πολιτικής είναι η αποδυνάμωση της Αριστεράς και ειδικά των συνδικάτων! Την ίδια ώρα, η άνιση ανάπτυξη στην ΕΕ αποτελεί τη βάση διαφοροποίησης των συμφερόντων ανάμεσα στις κυβερνήσεις και τις κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις, τη βάση κινητοποίησης της λαϊκής αντίδρασης με αίτημα την αλλαγή της πολιτικής, αλλά και τη βάση ανάπτυξης του δεξιού λαϊκισμού. Οι επερχόμενες εκλογές

για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Μάιο του 2014, μπορεί να καταδείξουν τον κίνδυνο της στροφής προς την πολιτική Δεξιά.

Η αποδυνάμωση της δημοκρατίας αποκτά τώρα νέα ποιότητα. Το πειθαρχικό καθεστώς ενός «νέου συνταγματισμού» που επιβάλλεται από την αγορά και τον ανταγωνισμό, συνοδεύεται πλέον από τον «αυταρχικό συνταγματισμό», που καταργεί την εθνική κυριαρχία και τους δημοκρατικούς συνταγματικούς κανόνες⁴⁵. Από τον Παρέτο στον Χάγκεκ, οι φιλελεύθεροι οικονομολόγοι που τάσσονται με την ελευθερία της αγοράς και πολεμούν το κράτος πρόνοιας έχουν αποδεχθεί –ως «κατάσταση εξαιρέσης» (Καρλ Σμιτ)– την κατάλυση της δημοκρατίας από ατομικές ή στρατιωτικές δικτατορίες⁴⁶. Ο Έλληνας πρωθυπουργός του ΠΑΣΟΚ αναγκάστηκε να αποχωρήσει όταν πρότεινε τη διενέργεια δημοψηφίσματος προκειμένου να ερωτηθούν οι Έλληνες αν αποδέχονταν το σχέδιο διάσωσης των Βρυξελλών. Οι εκλογές που δεν επιφέρουν τα «σωστά» αποτελέσματα πρέπει να επαναλαμβάνονται. Όσο τα μεγάλα κόμματα της αποκαλούμενης κεντροδεξιάς ή κεντροαριστεράς (φιλελεύθεροι, πράσινοι, συντηρητικοί και σοσιαλδημοκράτες) είναι οι νικητές των γενικών εκλογών, σχηματίζουν κυβερνήσεις που υπακούουν στους κανόνες που υπαγορεύει η ΕΕ. Το αποκαλούμενο «Ταμείο Σωτηρίας» της ΕΕ χορηγεί δάνεια υπό τον όρο της αποδοχής των μέτρων λιτότητας που επιβάλλονται από την τρόικα και δεν επιδέχονται διαπραγμάτευση ή έλεγχο. Όσο οι λαοί αποδέχονται να τους κυβερνά μια οικονομική δικτατορία από τα έξω, η βιτρίνα των δημοκρατικών διαδικασιών παραμένει αλέκιστη. Με αυτό τον τρόπο, τα κοινοβούλια (που προκύπτουν από τη διενέργεια γενικών εκλογών) ως κεντρικοί νομοθετικοί θεσμοί της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας υποτιμούνται ουσιαστικά. Η διαχείριση της κρίσης έχει αποβεί έργο της εκτελεστικής εξουσίας, η οποία, μέσω της δημοσιονομικής δικτατορίας, αποβλέπει στην προστασία των συνόρων της Ευρώπης από τους μετανάστες και τους πρόσφυγες. Οι μυστικές υπηρεσίες λειτουργούν ανενόχλητες

(και υπό κυβερνητική προστασία) από το αίτημα για κοινοβουλευτικό έλεγχο στο όνομα της διαφάνειας και των θεμελιωδών δημοκρατικών δικαιωμάτων.

Δεν μπορούμε, βεβαίως, να προβλέψουμε την εξέλιξη αυτών των τάσεων. Δεν μπορούμε να προβλέψουμε τη δυναμική που θα αποκτήσουν οι πολιτικοί και κοινωνικοί αγώνες στα κράτη-μέλη της ΕΕ ή τις συνέπειες που θα επιφέρουν στην Ευρώπη οι μετασχηματισμοί και οι κρίσεις που συμβαίνουν σε παγκόσμια κλίμακα. Ο 21^{ος} αιώνας θα χαρακτηρίζεται από τον ανταγωνισμό ανάμεσα από τη μία στα παραδοσιακά κέντρα του καπιταλισμού και στις δύο ακτές του Βόρειου Ατλαντικού και από την άλλη στις αναδυόμενες δυνάμεις της Ανατολικής και Νοτιοανατολικής Ασίας, κυρίως την Κίνα. Στην τελευταία, το κράτος παίζει πολύ πιο ενεργό ρόλο στην οικονομική ανάπτυξη απ' ό,τι στις ΗΠΑ ή την ΕΕ. Αν ο κρατικός καπιταλισμός της Ανατολικής Ασίας –υπό την ηγεσία του Κομμουνιστικού Κόμματος της Κίνας– εξακολουθήσει να είναι επιτυχής, μπορεί να ασκήσει έλξη και στη Δύση. Ο Σλαβόι Ζίζεκ παρατηρεί ότι «ο ιός της αυταρχικής μορφής του καπιταλισμού εξαπλώνεται αργά αλλά σταθερά σε όλο τον πλανήτη [...] στις μέρες μας, ο δεσμός μεταξύ καπιταλισμού και δημοκρατίας έχει διαρραγεί»⁴⁷. Ο Ίαν Μπρέμερ, σε ένα αμερικάνικο μπεστ-σέλερ, ρωτά το εξής: «Το τέλος της Ελεύθερης Αγοράς. Ποιος θα κερδίσει τον πόλεμο ανάμεσα στα κράτη και τις εταιρείες;» Υποστηρίζει τη νίκη του αμερικανικού μοντέλου της «οικονομίας της ελεύθερης αγοράς», αλλά αναγνωρίζει ότι οι νέες σχέσεις εξουσίας στην παγκόσμια οικονομία και πολιτική επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό από χώρες που διαθέτουν ισχυρό αναπτυξιακό προφίλ, ειδικά σε ό,τι αφορά την οικονομία. Έτσι, καταλήγει στο ρεαλιστικό συμπέρασμα ότι μόνο η «σκληρή δύναμη», δηλαδή η στρατιωτική δύναμη των ΗΠΑ μπορεί να εγγυηθεί «ότι οι ΗΠΑ θα παραμείνουν, σε ουσιαστικές τομείς, καθοριστικός παράγοντας οικονομικής και πολιτικής σταθερότητας στον κόσμο»⁴⁸. Ο Ιμάνουελ Βάλερσταϊν, επικε-

φαλής της σχολής της «θεωρίας του παγκόσμιου συστήματος», είναι πεπεισμένος ότι η κυριαρχία του «μοντέλου του δυτικοατλαντικού καπιταλισμού», που αποτελούσε το κέντρο του παγκόσμιου συστήματος από το 1500 ως τις μέρες μας, πλησιάζει στο τέλος της. Αυτή η παρακμή θα επιταχυνθεί από την κρίση του 2008 και τις συνέπειες των πολιτικών λιτότητας. «Η παγκόσμια ανεργία δεν θα ελαττωθεί, αλλά θα αυξηθεί. Οι απλοί άνθρωποι θα καταλάβουν ότι τα πράγματα χειροτερεύουν. Έχουμε ήδη δει ότι αντιδρούν. Η λαϊκή αντίσταση θα δυναμώσει. Βρισκόμαστε στο μέσο μιας μάχης για την οικοδόμηση του μέλλοντος. Όσοι διαθέτουν σήμερα εξουσία και προνόμια δεν θα μείνουν με σταυρωμένα χέρια. Θα καταλάβουν ότι το υφιστάμενο καπιταλιστικό σύστημα δεν εγγυάται το μέλλον τους. Θα προσπαθήσουν να εφαρμόσουν ένα σύστημα που δεν θα στηρίζεται στον κεντρικό ρόλο της αγοράς αλλά στο συνδυασμό της ωμής βίας και της απάτης. Το νέο σύστημα θα πρέπει να εγγυάται τη συνέχεια τριών βασικών στοιχείων του υφιστάμενου συστήματος: την ιεραρχία, την εκμετάλλευση και την πόλωση»⁴⁹.

Η Δημοκρατία εναντίον του αυταρχικού καπιταλισμού

Ποιες είναι οι προοπτικές της «λαϊκής αντίστασης» ενάντια στον αυταρχικό καπιταλισμό, για την οποία κάνει λόγο ο Βάλερσταϊν; Από το 2011, αρχής γενομένης από την «Αραβική Άνοιξη», έχουμε μπει σε μια «νέα περίοδο κοινωνικής αναταραχής». Όλα αυτά τα κινήματα πρέπει να αναλυθούν σε βάθος. Ποικίλουν σημαντικά μεταξύ τους εξαιτίας των ιδιαίτερων τοπικών ή περιφερειακών χαρακτηριστικών τους. Το αποτέλεσμα τους δεν είναι ακόμη σαφές. Επαναστατικά κινήματα που εξεδίωξαν προηγούμενα καθεστώτα αντιμετωπίζουν σήμερα τον θρησκευτικό φανατισμό και την αντεπανástαση, της οποίας συχνά ηγείται ο στρατός. Οι μαζικές δια-

δηλώσεις και οι συγκεντρώσεις στο κέντρο μεγαλουπόλεων (όπως η Μαδρίτη, η Νέα Υόρκη, η Κωνσταντινούπολη, το Ρίο κ.λπ.) δεν αποτελούν μια ισχυρή δομή διαρκούς κινητοποίησης ενάντια στον αυταρχικό καπιταλισμό. Όμως, αυτά τα κινήματα, παρά τις όποιες διαφορές μεταξύ τους και παρά την ασυνέχειά τους, ανήκουν σε ένα παγκόσμιο δημοκρατικό μέτωπο, το οποίο δεν εναντιώνεται μόνο στην πολιτική καταστολή, αλλά και στη φτώχεια, την ανεργία, την εκμετάλλευση της φθηνής εργασίας, την εκμετάλλευση της φύσης, τη διάλυση κάθε κοινωνικής προοπτικής για τις νεότερες γενιές κ.λπ. Και συναντιούνται μεταξύ τους στην κριτική που ασκούν σε διεφθαρμένα καθεστώτα, στο σύστημα της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, που έχει καταντήσει δημοκρατία χωρίς δήμο, όργανο εξυπηρέτησης των συμφερόντων των πλούσιων και των ισχυρών. Αγωνίζονται για μια κουλτούρα αυτοπροσδιορισμού και αυτονομίας, για νέες μορφές συλλογικής δράσης και οργάνωσης, πέρα από τα παραδοσιακά μοντέλα του σοσιαλιστικού κινήματος της εργατικής τάξης. Χρησιμοποιούν τα νέα μέσα επικοινωνίας για να καλέσουν τον κόσμο σε μαζικές συγκεντρώσεις. Αυτή η κοινωνική αναταραχή εκδηλώνεται με διάφορες μορφές: ως εξέγερση των νέων χωρίς μέλλον, ως εξεγέρσεις μέσα στα γκέτο, διαμαρτυρίες ενάντια στην ανάπλαση των φτωχών συνοικιών, κινητοποιήσεις ενάντια στην καταστροφή των αστικών συνοικιών για την κατασκευή εμπορικών κέντρων και πολυτελών διαμερισμάτων, ως απεργίες και γενικές απεργίες των συνδικάτων ενάντια στην ανεργία, την κυβερνητική πολιτική και τη φορολογική δικτατορία της ΕΕ. Νέες κοινωνικές ομάδες εντάσσονται σε αυτούς τους αγώνες, όπως, για παράδειγμα, νέοι πτυχιούχοι που έχουν να αντιμετωπίσουν την ανεργία, την επισφαλή εργασία και τα προσωπικά χρέη⁵⁰. Η Αριστερά πρέπει να μάθει να αναπτύσσει μια στρατηγική δημοκρατικού μετασχηματισμού η οποία θα οικοδομήσει ένα «αντι-ηγεμονικό μπλοκ» αποτελούμενο από νέους, μεσοαστούς πτυχιούχους (πολλοί από αυτούς είναι ακτιβιστές στα νέα κοινωνικά κινή-

ματα), από φτωχούς νέους των πόλεων, κυρίως μετανάστες, και από ακτιβιστές της «παλιάς εργατικής τάξης» προερχόμενους από αριστερά κόμματα και συνδικάτα. Η άνοδος του ΣΥΡΙΖΑ στην Ελλάδα είναι παράδειγμα μετασχηματισμού της κοινωνικής αναταραχής και της απόγνωσης σε εκλογική και κοινοβουλευτική δύναμη και δημιουργεί την προοπτική μιας αριστερής κυβέρνησης. Μιας κυβέρνησης που θα αντισταθεί στον αυταρχικό καπιταλισμό, θα δημιουργήσει νέες προοπτικές στους αγώνες για τη δημοκρατία (η οποία δεν μπορεί να επανιδρυθεί, παρά μόνο μετά από την ήττα του νεοφιλελευθερισμού και του αυταρχικού καπιταλισμού) και τη διεθνή αλληλεγγύη.

Σημειώσεις

1. Frank Deppe, *Autoritärer Kapitalismus. Demokratie auf dem Prüfstand*, Hamburg 2013.
2. Μτφρ. δική μας, βλ. και στο Νίκος Πουланτζάς, *Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός*, μτφρ. Γιάννης Κρητικός, Αθήνα 2008, σ. 292.
3. Μτφρ. δική μας, βλ. και στο *ό.π.*, σ. 354-355.
4. Βλ. Frank Deppe (ed.), *Europäische Wirtschaftsgemeinschaft (EWG). Zur Politischen Ökonomie der Westeuropäischen Integration*, Reinbek 1975.
5. Νίκος Πουλαντζάς, «Η διεθνοποίηση των καπιταλιστικών σχέσεων και το έθνος-κράτος», στο *Κείμενα. Μαρξισμός, δίκαιο και κράτος*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, Αθήνα 2009, σ. 335, 336-337.
6. Kees van der Pijl, *The Making of an Atlantic Ruling Class*, London 1984.
7. Leo Panitch, "Globalisation and the State", στο *Socialist Register 1994*, London 1994, σ. 60-93.
8. Leo Panitch / Sam Gindin, *The Making of Global Capitalism*, London / New York 2012, σ. 223.

9. Eric Hobsbawm, *Η εποχή των άκρων. Ο σύντομος εικοστός αιώνας: 1914-1991*, Αθήνα 2006, σ. 515, επίσης: Frank Deppe / David Salomon / Ingar Solty, *Imperialismus*, Köln 2011.

10. Πέρρυ Άντερσον, *Ο δυτικός μαρξισμός*, μτφρ. Αλέκος Π. Ζαννάς, Αθήνα 2005, σ. 157, επίσης: Louis Althusser, *Die Krise des Marxismus*, Hamburg / Berlin 1978.

11. Μτφρ. δική μας, βλ. και στο Νίκος Πουλιαντζάς, *Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός*, ό.π., σ. 366, 367.

12. Σε ό,τι αφορά τα συνδικάτα βλ. Frank Deppe, *Gewerkschaften in der Großen Transformation*, Köln 2012.

13. Frank Deppe, *Politisches Denken im Kalten Krieg*, τόμ. 1: Die Konfrontation der Systeme, Hamburg 2006, σ. 171-284.

14. Βλ. Giovanni Arrighi / Beverley Silver, *Chaos and Governance in the Modern World System*, Minneapolis / London 1999.

15. Βλ. Andrew Glyn, *Capitalism Unleashed*, Oxford 2006.

16. Το 1975, στο βιβλίο του *Η κρίση των δικτατοριών. Πορτογαλία, Ελλάδα, Ισπανία* (μτφρ. Χριστίνα Αγγριαντώνη, Αθήνα 2006), ο Νίκος Πουλιαντζάς αναφερόταν στην «ευκαιρία για μια διαδικασία πραγματικής εθνικής ανεξαρτησίας και μετάβασης στον σοσιαλισμό».

17. Andrew Martin / George Ross et al., *The Brave New World of European Labour*, New York / Oxford 1999, σ. 368.

18. Eric Hobsbawm, *The Forward March of Labour Halted?*, London 1981.

19. Μτφρ. δική μας, βλ. και στο Ντέιβιντ Χάρβεϊ, *Το αίνιγμα του κεφαλαίου και οι κρίσεις του καπιταλισμού*, μτφρ. Πέτρος Χατζόπουλος, Αθήνα 2011, σ. 22.

20. Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1279a-1279b (μτφρ. δική μας).

21. Μτφρ. δική μας, βλ. και στο Έλεν Μείκινς Γουντ, *Η δημοκρατία ενάντια στον καπιταλισμό. Για μια ανανέωση του ιστορικού υλισμού*, μτφρ. Απόστολος Οικονόμου, Αθήνα 1998.

22. Καρλ Μαρξ, *Το εβραϊκό ζήτημα*, μτφρ. Γιάννης Κρητικός, Αθήνα 1978, σ. 91 κ.ε., 101.

23. Φρίντριχ Ένγκελς, *Ουτοπιστικός σοσιαλισμός και επιστημονικός σοσιαλισμός*, μτφρ.-σημ. Φ. Φωτίου, Αθήνα 1983, σ. 109.

24. Βλ. Arthur Rosenberg, *Demokratie und Sozialismus* [1937], Frankfurt / Main 1962.

25. Καρλ Μαρξ, *Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, Αθήνα 2012.

26. Βλ. Frank Deppe, Wolfgang Abendroth, “Demokratie und Sozialismus”, στο Frank Deppe, *Politisches Denken im Kalten Krieg*, τόμ. II: Systemkonfrontation, Golden Age, antiimperialistische Befreiungsbewegungen, Hamburg 2008, σ. 84-139.

27. Wolfgang Streeck, *Gekaufte Zeit. Die vertagte Krise des demokratischen Kapitalismus*, Berlin 2013, σ. 147-148, βλ. και Armin Schäfer / Wolfgang Streeck (eds.), *Politics in the Age of Austerity*, Cambridge 2013.

28. Βλ. Ντόναλντ Σασούν, *Εκατό χρόνια σοσιαλισμού. Η δυτικοευρωπαϊκή Αριστερά στον 20ό αιώνα*, μτφρ. Ελένη Αστερίου, Αθήνα 2001.

29. Ο συγγραφέας Ντέιβιντ Πις δημοσίευσε, το 2004, ένα μυθιστόρημα με θέμα την απεργία των ανθρακωρύχων το 1984 (*GB84*), το οποίο έδειχνε τη βαρβαρότητα και τον εγκληματικό χαρακτήρα της πολιτικής της Θάτσερ.

30. Stephen Gill, *Power and Resistance in the New World Order*, New York 2003, σ. 116 κ.ε.

31. José Luis Zapatero, *El Dilema. 600 Dias de Vertigo*, Madrid 2013.

32. Göran Therborn, “Class in the 21st Century”, στο *New Left Review*, 78 (November-December 2012), σ. 1-15.

33. Jacob S. Hacker / Paul Pierson, *Winner-Take-All-Politics*, New York 2011.

34. Για τη Γερμανία βλ. Klaus Dörre et al., *Bewährungsproben für die Unterschicht?*, Frankfurt / New York 2013.

35. Peter M. Mair, “Ruling the Void? The Hollowing of Western Democracy”, στο: *New Left Review*, 42 (November-December) 2006, σ. 25-51.

36. Armin Schäfer, “Liberalization, Inequality and Democracy’s Discontent”, στο W. Streeck / A. Schäfer (eds.), *Politics in the age of austerity*, Cambridge 2013, σ. 169-195, εδώ σ. 188 κ.ε.

37. Κόλιν Κράουτς, *Μεταδημοκρατία*, εισ.-μτφρ. Αλέξανδρος Κιουπκιολής, Αθήνα 2006.

38. Όσον αφορά την Ευρωπαϊκή Στρογγυλή Τράπεζα των Βιομηχάνων (URTI), βλ. Bastiaan van Appeldoorn, “The European capitalist class and the crisis of its hegemonic project”, στο *Socialist Register 2014*, London / New York 2013, σ. 189-206.

39. Κατά τον Πέρι Άντερσον (*The New and the Old World*, London / New York 2009, σ. 542) «το ζήτημα της μετανάστευσης πήρε τεράστιες διαστάσεις λόγω της θέσης που κατέχει στην κοινωνία και έγινε το *punctum dolens* (επώδυνο σημείο) των κοινωνιών που στηρίζονται στην κοινωνική ανισότητα και τη λαϊκή αδυναμία, στοιχεία που ποτέ δεν θα αποδεχθεί η κοινή γνώμη [...] Οι ταλαιπωρημένες μειονότητες που ζουν στα όρια της κοινωνικής ύπαρξης γίνονται

το αντικείμενο κάθε είδους προβολής και δυσaréσκειας [...] Δρώντας ως φυτώρια Ξενοφοβίας, οι μηχανισμοί ασφάλειας μπορούν να προκαλέσουν το είδος της επανάστασης που η τρομαγμένη πλειοψηφία έχει Ξεκάσει». Παράδειγμα, οι εξεγέρσεις των προαστίων το 2005.

40. Leo Panitch / Sam Gindin, *The Making of Global Capitalism*, ό.π., σ. 8.

41. Η κοινωνική (και εργασιακή) εμπειρία των ατόμων κυριαρχείται όλο και περισσότερο από το άγχος. Παραπονιούνται για τον σχεδόν απόλυτο έλεγχο που τους ασκείται στην εργασία (και έξω από αυτήν) και συνειδητοποιούν ότι τα πάντα εξελίσσονται όλο και πιο γρήγορα. Αυτή η εμπειρία, σε συνδυασμό με την αβεβαιότητα όσον αφορά τη μελλοντική τους ασφάλεια, οδηγεί σε πολλές μορφές ασθένειας.

42. Stephen Gill, *Power and Resistance in the New World Order*, ό.π., σ. 132.

43. Βλ. Bastiaan van Appeldoorn, *The European capitalist class.*, ό.π.

44. Βλ. Steffen Lehndorff (hrsg.), *Ein Triumph gescheiterter Ideen, Zen Länders-Fallstudien*, Hamburg 2012.rdg).

45. Βλ. Lukas Oberndörfer, "Die Renaissance des autoritären Liberalismus?", στο *Prokla*, 168 (2012), σ. 413-432.

46. Ο Ντέιβιντ Χάρβεϊ, (*Νεοφιλελευθερισμός. Ιστορία και παρόν*, μτφρ. Αριάδνη Αλαβάνου, Αθήνα 2007, σ. 32) χαρακτήρισε το «πραξικόπημα του Πινοσέτ, τη "μικρή 11η Σεπτεμβρίου" του 1973» ως «το πρώτο πείραμα σχηματισμού νεοφιλελεύθερου κράτους [...] Το πραξικόπημα, εναντίον της δημοκρατικά εκλεγμένης κυβέρνησης του Σαλβαδόρ Αλιέντε, προωθήθηκε από τις εγχώριες επιχειρηματικές ελίτ που απειλούνταν από τον προσανατολισμό του Αλιέντε προς τον σοσιαλισμό. Στηρίχθηκε από τις αμερικανικές εταιρείες, τη CIA και τον υπουργό Εξωτερικών των ΗΠΑ Χένρι Κίσιντζερ. Κατέστειλε βίαια όλα τα κοινωνικά κινήματα και τις πολιτικές οργανώσεις της Αριστεράς και διέλυσε όλες τις λαϊκές οργανώσεις (όπως τα κοινοτικά κέντρα υγείας στις φτωχογειτονίες). Η αγορά εργασίας "απελευθερώθηκε" από ρυθμιστικούς ή θεσμικούς περιορισμούς (π.χ. τη δύναμη των συνδικάτων) [...] Μια ομάδα οικονομολόγων, γνωστή ως "Σχολή του Σικάγου" εξαιτίας της προσκόλλησής της στις νεοφιλελεύθερες θεωρίες του Μίλτον Φρίντμαν [...] κλήθηκε να βοηθήσει στην αναδόμηση της χιλιανής οικονομίας».

47. Slavoj Zizek, "Das 'unendliche Urteil' der Demokratie", στο G. Agamben, *Demokratie?*, Berlin 2012, σ. 116.

48. Ian Bremmer, *The End of the Free Market. Who wins the War Between States and Corporations?*, New York 2010, σ. 197.

49. Παρατίθεται στο Frank Deppe, *Autoritärer Kapitalismus*, ό.π., σ. 62.

50. Ο Βρετανός δημοσιογράφος Πολ Μείσον (*Ο κόσμος σε εξέγερση*, μτφρ. Άλκης Καφετζής, Αθήνα 2013, σ. 22) κλείνει την ανάλυσή του για τα κινήματα που αναδύθηκαν ανά τον κόσμο από το 2010 και μετά ως εξής: «Βρισκόμαστε εν μέσω μιας επανάστασης πυροδοτημένης από τη σχεδόν ολοκληρωτική κατάρρευση του καπιταλισμού της ελεύθερης αγοράς, σε συνδυασμό με την άνοδο των τεχνολογικών καινοτομιών, την ενίσχυση της επιθυμίας για προσωπική ελευθερία και τη μεταβολή της σημασίας της ελευθερίας στην ανθρώπινη συνείδηση». Το να μιλάμε για «επανάσταση» μου φαίνεται υπερβολή. Αντανακλά, κυρίως, τον ενθουσιασμό ενός δημοσιογράφου που παρίσταται σε όλα αυτά τα γεγονότα, από τη Βόρεια Αφρική μέχρι τη Νέα Υόρκη και το Ρίο ντε Τζανέιρο, ο οποίος τώρα είναι μάλλον στην Κωνσταντινούπολη. Ωστόσο, ο Τζόζεφ Στίγκλιτς, στην εισαγωγή του νέου του βιβλίου *Price of Inequality*, γράφει το 2011 ότι εκείνη η χρονιά θα μπορούσε να συγκριθεί με το 1848 ή το 1968! Από το 2012, εμφανίστηκαν πολλά βιβλία με αντικείμενο τα νέα κινήματα, γραμμένα από διάσημους κοινωνικούς επιστήμονες, όπως τα: Manuel Castells, *Networks of Outrage and Hope. Social Movements in the Internet Age*, Cambridge 2012· Wolfgang Kraushaar, *Der Aufruhr der Ausgebildeten. Vom Arabischen Frühling zur Occupy-Bewegung*, Hamburg 2012· Dario Azzellini / Marina Sitrin / Eduardo Galeano, *They Can't Represent Us. Reinventing Democracy from Greece to Occupy*, London 2014.

